

ACTA HISTRIAE

32, 2024, 4

UDK/UDC 94(05)

ISSN 1318-0185
e-ISSN 2591-1767

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper
Società storica del Litorale - Capodistria

ACTA HISTRIAE

32, 2024, 4

KOPER 2024

ISSN 1318-0185
e-ISSN 2591-1767

UDK/UDC 94(05)

Letnik 32, leto 2024, številka 4

**Odgovorni urednik/
Direttore responsabile/
Editor in Chief:**

Darko Darovec

**Uredniški odbor/
Comitato di redazione/
Board of Editors:**

Gorazd Bajc, Furio Bianco (IT), Flavij Bonin, Paolo Broggio (IT), Stuart Carroll (UK), Àngel Casals Martínez (ES), Alessandro Casellato (IT), Dragica Čeč, Lovorka Čoralić (HR), Darko Darovec, Marco Fincardi (IT), Darko Friš, Aleksej Kalc, Borut Klabjan, Urška Lampe, Amanda Madden (USA), John Martin (USA), Robert Matijašić (HR), Aleš Maver, Darja Mihelič, Edward Muir (USA), Jeppe Büchert Netterstrøm (DK), Žiga Oman, Egon Pelikan, Luciano Pezzolo (IT), Jože Pirjevec, Claudio Povolito (IT), Marijan Premović (MNE), Colin Rose (CA), Luca Rossetto (IT), Vida Rožac Darovec, Tamara Scheer (AT), Polona Tratnik, Boštjan Udovič, Marta Verginella, Nancy M. Wingfield (USA), Salvator Žitko.

**Uredniki/Redattori/
Editors:**

Žiga Oman, Urška Lampe, Boštjan Udovič, Jasmina Rejec

**Prevodi/Traduzioni/
Translations:**

Cecilia Furioso Cenci (it.), Žiga Oman (angl.)

**Lektorji/Supervisione/
Language Editors:**

Žiga Oman (angl., slo.), Cecilia Furioso Cenci (it.)

**Izdajatelj/Editori/
Published by:**

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper / Società storica del Litorale - Capodistria® / Institut IRRIS za raziskave, razvoj in strategije družbe, kulture in okolja / Institute IRRIS for Research, Development and Strategies of Society, Culture and Environment / Istituto IRRIS di ricerca, sviluppo e strategie della società, cultura e ambiente®

Sedež/Sede/Address:

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, SI-6000, Koper-Capodistria, Garibaldijeva 18 / Via Garibaldi 18, e-mail: actahistriae@gmail.com; https://zdjp.si/en/p/actahistriae/

Tisk/Stampa/Print:

Založništvo PADRE d.o.o.

Naklada/Tiratura/Copies:

300 izvodov/copie/copies

**Finančna podpora/
Supporto finanziario/
Financially supported by:**

Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije / Slovenian Research and Innovation Agency

**Slika na naslovnici/
Foto di copertina/
Picture on the cover:**

Skalne poslikave v Hekimdere pri vasi Çiçekli v okrožju İlkizdere v provinci Rize v Turčiji / Pitture rupestri a Hekimdere, vicino al villaggio di Çiçekli, nel distretto di İlkizdere della provincia di Rize in Turchia / Hekimdere Rock Depictions near the village of Çiçekli in the İlkizdere district of the Rize province in Türkiye (foto/photo: Okay Pekşen, 2022).

Redakcija te številke je bila zaključena 15. decembra 2024.

Revija Acta Histriae je vključena v naslednje podatkovne baze / Gli articoli pubblicati in questa rivista sono inclusi nei seguenti indici di citazione / Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in: CLARIVATE ANALYTICS (USA): Social Sciences Citation Index (SSCI), Social Scisearch, Arts and Humanities Citation Index (A&HCI), Journal Citation Reports / Social Sciences Edition (USA); IBZ, Internationale Bibliographie der Zeitschriftenliteratur (GER); International Bibliography of the Social Sciences (IBSS) (UK); Referativnyi Zhurnal Viniti (RUS); European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS); Elsevier B. V.: SCOPUS (NL); DOAJ.

To delo je objavljeno pod licenco / Quest'opera è distribuita con Licenza / This work is licensed under a Creative Commons BY-NC 4.0.

Navodila avtorjem in vsi članki v barvni verziji so prosto dostopni na spletni strani: <https://zdjp.si>.
Le norme redazionali e tutti gli articoli nella versione a colori sono disponibili gratuitamente sul sito: <https://zdjp.si/it/>.
The submission guidelines and all articles are freely available in color via website [http: https://zdjp.si/en/](https://zdjp.si/en/).

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

Okay Pekşen & Yasin Topaloğlu: A New Rock	
Art Area in Anatolia: Hekimdere Rock Depictions	459
<i>Una nuova area di arte rupestre in Anatolia: le pitture rupestri di Hekimdere</i>	
<i>Novo območje skalne umetnosti v Anatoliji: skalne upodobitve v Hekimdere</i>	
Marija Mogorović Crljenko & Danijela Doblanović Šuran:	
Households in the Rovinj Census of 1595/6	495
<i>Le famiglie secondo il censimento di Rovigno del 1595/6</i>	
<i>Gospodinjstva po rovinjskem popisu prebivalstva iz let 1595/1596</i>	
Jurij Perovšek: Kulturnobojni značaj Jutra v dvajsetih	
letih 20. stoletja – kritični premisleki	521
<i>La lotta culturale di Jutro negli anni venti del XX secolo –</i>	
<i>riflessioni critiche</i>	
<i>The Cultural-Struggle Character of Jutro in the 1920s –</i>	
<i>Critical Reflections</i>	
Gorazd Bajc, Tomaž Hvala & Darko Friš:	
Prispevek k biografiji Franca Snoja – ameriška leta, 1941–1943	559
<i>Contributo alla biografia di Franc Snoj – il periodo americano, 1941–1943</i>	
<i>Contribution to the Biography of Franc Snoj – American Years, 1941–1943</i>	
Tomaž Čelig: Prispevek k poznavanju sovjetskih vojaškopoličnih	
groženj in pomoči Zahoda Jugoslaviji v obdobju 1948–1951	607
<i>Contributo alla conoscenza delle minacce politico-militari sovietiche e</i>	
<i>dell'assistenza dell'Occidente alla Jugoslavia nel periodo 1948–1951</i>	
<i>Contribution to the Understanding of Soviet Military-Political</i>	
<i>Threats and Western Aid to Yugoslavia in the Period 1948–1951</i>	
Petra Grabovec, Špela Chomicki & Tomaž Kladnik:	
Dogajanje na območju Halož v obdobju vojne za obrambo	
suverenosti Republike Slovenije leta 1991	631
<i>Gli avvenimenti nella regione di Haloze durante la guerra per</i>	
<i>la difesa della sovranità della Repubblica di Slovenia nel 1991</i>	
<i>Events in the Haloze Region During the War for the Defence of the</i>	
<i>Sovereignty of the Republic of Slovenia in 1991</i>	

Milena Dževerdanović Pejović: Maritime Archetypes of Montenegrin Women: Heroism and Solitude	657
<i>Gli archetipi del rapporto tra la donna montenegrina e il mare: eroismo e solitudine</i>	
<i>Pomorski arhetipi črnogorskih žensk: junaštvo in samota</i>	

POROČILA

RELAZIONI

REPORTS

Veronika Kos: Symposium Report on <i>Violence, Justice and Reconciliation in the Mediterranean of the Three Religions: Peacemaking in the Christian, Muslim and Jewish Context (16th–19th Century)</i> , 14–15 November 2024, Rome	683
---	-----

Angelika Ergaver: Conference Report on <i>Facing Foreigners in Urban Early Modern Europe: Legislation, Deliberation, Practice</i> , 27–29 November 2024, Maribor	687
---	-----

PRISPEVEK K BIOGRAFIJI FRANCA SNOJA – AMERIŠKA LETA, 1941–1943

Gorazd BAJC

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: gorazd.bajc@um.si

Tomaž HVALA

Mestni Vrh 86, 2250 Ptuj, Slovenija
e-mail: tomaz.hvala@siol.net

Darko FRIS

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: darko.fris@um.si

IZVLEČEK

V članku je prikazano delovanje politika Slovenske ljudske stranke in ministra brez listnice jugoslovanske kraljeve begunske vlade Franca Snoja v času njegovega službovanja v Združenih državah Amerike med letoma 1941 in 1943. Avtorji izpostavljajo njegove poskuse ohranjati jugoslovansko idejo med ameriškimi Slovenci, da bi se slednji združili v iskanju pomoči »stari domovini«. Upoštevajo tudi ključne značilnosti delovanja Snojevih strankarskih kolegov, v prvi vrsti Mihe Kreka, in hkrati političnih tekmecev. Posebej je tudi prikazan odnos med Snojem in ameriško obveščevalno službo, Office of Strategic Services (Urad za strateške službe).

Ključne besede: Franc Snaj, jugoslovanska begunska vlada, Miha Krek, Slovenska ljudska stranka, Louis Adamič, Slovenski ameriški narodni svet, Office of Strategic Services, Konstantin Fotić

CONTRIBUTO ALLA BIOGRAFIA DI FRANC SNOJ – IL PERIODO AMERICANO, 1941–1943

SINTESI

L'articolo presenta l'attività negli Stati Uniti tra il 1941 e il 1943 del membro del Partito popolare sloveno e ministro senza portafoglio del Regio governo jugoslavo in esilio Franc Snaj. Gli autori mettono in evidenza i suoi tentativi di preservare l'idea jugoslava tra gli sloveni d'America per unirli nella raccolta di aiuti alla "vecchia patria". Inoltre, prendono in considerazione le caratteristiche principali delle attività dei colleghi di partito di Snaj, primo fra tutti Miha Krek, e

allo stesso tempo dei suoi rivali politici. Viene anche descritto il rapporto tra Snoj e l'agenzia di intelligence statunitense, l'Office of Strategic Services (l'Ufficio per i servizi strategici).

Parole chiave: Franc Snoj, Governo jugoslavo in esilio, Miha Krek, Partito popolare sloveno, Louis Adamič, Consiglio nazionale sloveno-americano, Office of Strategic Services, Konstantin Fotić

UVOD¹

V letih druge svetovne vojne je nekaj slovenskih politikov delovalo izven zasedene Jugoslavije, v emigraciji. Kot predstavniki uradne Slovenske ljudske stranke (SLS) so to bili Miha Krek, Alojzij Kuhar, Franc Snoj in Franc Gabrovšek, obenem SLS-ovska disidenta Izidor Cankar in Jure Koce ter liberalno usmerjeni Bogomil Vošnjak, Ivan Kern, Ivan Marija Čok, Ivan Rudolf, Boris Furlan, Anton Novačan, Ciril Kosmač, Slavko oziroma Slavko Klemenčič in še nekateri drugi. Osnovni podatki njihovih aktivnosti so nam znani, za nekatere imamo tudi podrobnejše raziskave, za druge manj ali pa precej manj.

Snoj marsikdo omenja, o njem pa nimamo podrobnejših analiz. Cilj pričujočega članka je prispevati k poglobljenejšemu poznavanju njegovega delovanja v obdobju 1941–1943 v Združenih državah Amerike (ZDA), in sicer predvsem glede njegovih poskusov ohranjati jugoslovansko idejo med ameriškimi Slovenci, da bi se slednji združili v iskanju pomoči »stari domovini«. Pri tem smo upoštevali tedanje ključne značilnosti delovanja Snojevih strankarskih kolegov, v prvi vrsti Kreka, in hkrati političnih tekmecev, se pravi zapletene razmere slovenskih politikov v emigraciji, kot tudi razmere v begunski vladi. Zanimal nas je tudi njegov odnos do ameriške obveščevalne službe, *Office of Strategic Services* (OSS).

V ta namen smo proučili vrsto neobjavljenih in objavljenih virov ter najbolj relevantno literaturo. Upoštevali smo zlasti gradiva, ki jih hrani Arhiv Republike Slovenije, in nekatere britanske, še bolj pa ameriške dokumente. V poštrev smo vzeli tudi memorialistiko, pri čemer želimo posebej izpostaviti Snojeve spomine, ki so pred dobrimi petindvajsetimi leti izhajali v obliki podlistka na straneh časopisa *Delo*.

1 Članek je je nastal v okviru raziskovalnih programov *Slovenska identiteta in kulturna zavest v jezikovno in etnično stičnih prostorih v preteklosti in sedanjosti*, št. P6-0372, in *Preteklost severovzhodne Slovenije med slovenskimi zgodovinskimi deželami in v interakciji z evropskim sosedstvom*, št. P6-0138, ki ju financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

FRANC SNOJ PRED ZASEDBO JUGOSLAVIJE

Franc Snoj, rojen leta 1902 v Zagorju ob Savi, se je vse od najstniških let angažiral v okviru katoliške SLS in njenih organizacij. Za politiko se je začel zgodaj zanimati, po vsej verjetnosti zaradi očetovega vpliva, ki je bil eden izmed lokalnih voditeljev stranke. Leta 1921 se je tudi osebno srečal z voditeljem SLS, Antonom Korošcem,² s katerim sta nato v letih pred drugo svetovno vojno postala tesna sodelavca.

S prizadevnim delom mu je v letih pred okupacijo uspelo postati prepoznavna javna in politična osebnost v slovenski družbi. Leta 1938 je bil na listi vsedržavne stranke Jugoslovanske radikalne zajednice (JRZ), v kateri je sodelovala tudi Koroščeva stranka, izvoljen za poslanca v Narodno skupščino. Istega leta je bil izvoljen tudi za predsednika celotne Gasilske zveze Jugoslavije. Decembra je nato postal minister brez listnice v tretji vladi Milana Stojadinovića in ravno tako februarja naslednjega leta v prvi vladi Dragiše Cvetkovića (potem, ko je sodeloval pri s Koroščeve strani skrbno zrežiranem padcu Stojadinovićeve vlade; Gašparič, 2021, 384). Po oblikovanju druge Cvetkovićeve vlade avgusta 1939 ni več opravljal dela ministra in se je vrnil v Gornjo Radgono na prejšnje delovno mesto v posojilništvu (Hudomalj, 2004, 124–125; prim. Gašparič, 2017, 44–48).

Decembra 1940, po Koroščevi smrti, je postal podpredsednik stranke. Ko se je namreč odprlo vprašanje Koroščevega naslednika, je Franu Kulovcu uspelo dobiti večino glasov, da je postal novi predsednik slovenskega dela JRZ, Snoj pa je, po ključu, da prihaja podpredsednik iz Štajerske, če je predsednik iz Kranjske, postal podpredsednik slovenskega dela stranke. Mesto tajnika je dobil Miha Krek, blagajnik pa je postal Marko Kranjc.³

Del vodstva bivše SLS, ki se je v času državnega udara konec marca nahajal v Ljubljani, ni imel jasnega vpogleda v beograjsko politično dogajanje. Zato so se odločili poslati Snoja v Beograd, da mu Kulovec osebno pojasni položaj. Po Snojevih besedah je Kulovec izrazil prepričanje, da je vojna neizogibna (Snoj, 1998/[uvodni del]: 16. 4. 1998, 57). Snoj se je nato že 30. marca 1941 vrnil v Ljubljano, kjer se je udeležil sestanka pri banu Natlačenu, ob navzočnosti nekaterih vodilnih stranke. Ne glede na to, da se pričevanja in interpretacije o tem sestanku razlikujejo (nekateri npr. pišejo, da sta bila istega dne dva sestanka pri banu), lahko rečemo, da so tudi tu prišli do spoznanja, da je vojna neizogibna in sprejeli dva sklepa glede ravnanja stranke v času vojne: da se pošlje v tujino dva delegata, ki bosta zastopala narodni program stranke; da za časa okupacije člani stranke in njene organizacije ne smejo na noben način sodelovati z okupatorjem (Arnež, 1997, 14; 2002, 31–32; Godeša, 2011, 161–166, 173–174; Ivešič, 2013, 104–110; prim. Kuhar, 1998, 10–13). Prvega aprila 1941 so Snoja poklicali v Beograd,

2 ARS, SI AS 1562, šk. 1, a. e. 27, mapa Moja srečanja z dr. Korošcem, spis Regent Aleksander, 11.

3 Slovenec, 18. 12. 1940: Novo vodstvo JRZ v Sloveniji, 8.

kjer je po smrti Koroščevega naslednika Kulovca, med nemškim bombardiranjem prestolnice na dan napada sil osi 6. aprila, tega nadomestil v vladi in to ponovno kot minister brez listnice (Hudomalj, 2004, 125–126).

ZNAČILNOSTI JUGOSLOVANSKIH KRALJEVIH BEGUNSKIH VLAD

Da bolje uokvirimo Snojevo delovanje v ZDA, moramo najprej omeniti najpomembnejše značilnosti jugoslovanske kraljeve vlade oziroma jugoslovanskih vlad v emigraciji in še posebej tistih slovenskih politikov, ki so bili uradno člani vlad ali pa so delovali v emigraciji.

Ob začetku agresije je takoj postalo jasno, da bo jugoslovanska država okupirana, saj njena obramba ni imela možnosti zaustaviti sovražnikovih enot (kljub nekaterim poskusom ofenzivnega delovanja proti italijanski vojski v severozahodni Albaniji; Bizjak, 2024), zato se je vlada na čelu z generalom Dušanom Simovićem odločila za umik v tujino. Snaj je skupaj z delom vlade odšel z vladnim letalom preko Grčije, Egipta in vse do samostana Tantur v okolici Jeruzalema. V Egiptu so se njemu in Kreku pridružili Gabrovšek, Kuhar in Krekova družina (Kuhar, 1998, 76–77; prim. Arnež, 1997, 8). Konec aprila se je v Tanturju ob kralju Petru II. zbrala celotna vlada. Snaj je vlado in druge Jugoslovane, ki jim je uspelo priti do Palestine, označil kot zelo heterogeno skupino po miselnosti in interesih (Snaj, 1998/5: 22. 4. 1998, 6) – značilnosti, ki so nato okarakterizirale medvojno dogajanje.

Ravno tako značilna je bila velika nestabilnost t. i. begunskih vlad, saj se jih je med vojno zvrstilo kar pet: Simovića je namreč 11. januarja 1942 zamenjal Slobodan Jovanović; naslednje leto, 17. junija, je prišlo do Jovanovičevega odstopa in 26. v mesecu je predsedniške posle prevzel Miloš Trifunović, njega pa je 10. avgusta zamenjal Božidar Purić; 25. maja 1944 je slednjega kralj odstavil in na njegovo mesto prvega junija imenoval Ivana Šubašića. Ta je 16. v mesecu na Visu podpisal prvi Tito-Šubašićev sporazum, drugega pa v Beogradu 1. novembra – s tem pa je, tudi na željo zaveznikov, jugoslovanska begunska vlada formalno začela sodelovati s partizanskim gibanjem in opustila dotedanjo podporo Mihailovičevim četnikom.

Zlasti odnosi med hrvaškimi in srbskimi člani vlade so bili od vsega začetka slabi. Lahko rečemo, da je 23 let skupnega življenja pustilo preveč nezaupanja med njimi, ustanovitev Neodvisne države Hrvaške (NDH) pa je odnose še dodatno poslabšala, kakor tudi medsebojna obtoževanja in pretiravanja v zvezi s smrtnimi žrtvami in nasiljem v Jugoslaviji. Po Snoju so zunanji minister Momčilo Ninčić, podpredsednik vlade Slobodan Jovanović in radikal Miloš Trifunović predstavljali najbolj destruktivno skupino v vladi. Odločno so nasprotovali sporazumu Cvetković-Maček, ki je bil za hrvaške ministre glavni pogoj, da se po vojni obnovi Jugoslavija. Milan Grol, Boka Vlajić in Boža Marković so bili po Snojevem mnenju zmerni srbski ministri, ki so kazali razumevanje za probleme skupne države oziroma posebej Slovencev in Hrvatov. Bogoljub Jevtić in Jovo Banjanin sta bila odločna zagovornika Jugoslavije, pri čemer sta izhajala iz ideologije integralnega jugoslovanstva. Zagovornika Jugo-

slavije sta bila po Snojevem mnenju tudi prečanska Srba Srdjan Budisavljević in Sava Kosanović; zlasti slednji se je veliko trudil za zgladitev spora med hrvaškimi in srbskimi ministri (Snoj, 1998/6: 23. 4. 1998, 6) in z njim je Snoj do leta 1943 dobro sodeloval (Snoj, 1998/29: 25. 5. 1998, 6).

V Palestini so se vladi medtem pridružili trije primorski liberalci, Ivan Marija Čok, Ivan Rudolf in Boris Furlan. Na Bližnji vzhod so prispeli ločeno od vlade. Pri begu iz Jugoslavije so jim pomagale britanske tajne službe. Iz analize in primerjave različnih virov izhaja, da sta najprej odšla Čok in Rudolf, in sicer že 5. marca (Bajc, 2000, 111–112; 2002, 78), Furlan pa dobra dva tedna pozneje. Pri tem lahko opozorimo na neskladje glede datiranja Furlanovega odhoda: po podatkih, ki jih je objavil časopis *Bazovica* (glasilo Jugoslovanskega odbora iz Italije, ki ga je urejal Ivan Rudolf, slednji pa je bil praviloma zelo dobro obveščen), je odšel 20. v mesecu;⁴ nekateri zgodovinarji pišejo, da je iz Ljubljane v Beograd odpotoval 22. marca, od koder se je nato po dveh dneh odpravil v smeri Soluna (Vodušek, 2001, 166–167; prim. Godeša, 2001, 182); spet drugače beremo v spominih Furlanove hčere Stashe, in sicer, da sta 20. marca oče in Čok skupaj odšla, nato pa da so se 27. v mesecu člani njenih družin skupaj odpravili iz Beograda – po hčerkinem pisanju so bili namreč prijatelji (Furlan Seaton, 2016, 58–59); na povojnih zaslišanjih je Furlan preciziral, da so bili tedaj še zmerom prijatelji,⁵ kajti v emigraciji sta se takoj skregala. Ne glede na to pa lahko rečemo, da sta oba zapustila Jugoslavijo še pred njenim pristopom k trojnemu paktu. Verjetno bi lahko skupaj z nekaterimi drugimi (10. marca se je npr. Čoku in Rudolfu pridružil hrvaški liberalec Venčeslav Vilder; Bajc, 2002, 135) predstavljali osnovo za neko »alternativno«⁶ jugoslovansko vladno izven domovine, če bi se pač okoliščine z dotedanjo vladno ob zasedbi drugače zasukale. Kot bomo še videli, sta nato oba v ZDA v času vojne igrala pomembno vlogo v zvezi s Snojem in drugimi predstavniki SLS: medtem ko so bili njihovi odnosi s Furlanom (za nekatere bolj, za druge pa manj) korektni, so se s Čokom kmalu zapletli v nesoglasja in odkrit spor.

Torej niti med slovenskimi predstavniki ni bilo tiste zaželenje složnosti zaradi velikih ideoloških in osebnih razlik med njimi, ki so se v nadaljevanju vojne še povečale ob neizbežni izbiri, koga podpreti v domovini – partizane ali protikomuniste. Snoj v svojih spominih tako opiše ozračje med emigranti: »Vse te raznolike sile in mišljenja so povzročila, da med emigranti ni bilo nobene enotnosti in, kar je bilo najhujše, da ni bilo medsebojnega zaupanja in je vsak sumničil vsakogar« (Snoj, 1998/6: 23. 4. 1998, 6). Na taka razmerja je seveda vplivalo tudi dejstvo, da so na začetku v begunski vladi sedeli le člani ene same slovenske stranke, se pravi SLS. Snoj je sicer to označil kot pozitivno, saj naj bi tako (kot Hrvatje) lažje delovali, med tem ko so Srbi imeli npr. v prvi Simovićevi vladi predstavnike sedmih skupin,

4 Bazovica, 18. 7. 1942, 5. Ironična pripomba uredništva na poročanje ljubljanskega *Jutra*, da so italijanske zasedbene oblasti v Ljubljani 19. junija 1942 obsodile Borisa Furlana na smrt, in sicer zaradi njegovega sodelovanja pri snovanju Osvobodilne fronte – v resnici je, kot smo videli, Furlan zapustil Jugoslavijo še pred aprilsko agresijo s strani sil osi.

5 ARS, SI AS 1931, šk. 577, a. e. XVII/1, 9387, Zaslišanje Borisa Furlana, 12. 6. 1947.

zato niso delovali složno.⁶ Seveda je bila težnja slovenskih liberalcev, da bi tudi oni imeli svoje predstavnike v vladi, le malokdo izmed SLS-ovskih politikov (izjema je morda bil le Cankar, ki pa se je razšel z uradno SLS) pa je bil tedaj zmožen tiste politične širine, ki so jo narekovale ekstremne okoliščine zaradi okupacije. Vprašanje ekskluzivizma je gotovo eno izmed osrednjih pri presoji težav politikov SLS v emigraciji, kakor tudi vprašanje njihovega odnosa do komunizma.

Že od začetka okupacije Jugoslavije so svarili pred »rdečo nevarnostjo«. Pri tem so bili – seveda poleg lastnega apriornega protikomunizma – pod vplivom novic iz zasedene domovine. Glede tega je značilno, kako je leta 1941 Slovenski narodni odbor nameraval neko deklaracijo, ki bi jo podpisali zastopniki vseh slovenskih strank, poslati vladi v London, s prošnjo, naj jo sporoči zaveznikom. V deklaraciji bi bile izražene zahteve po združitvi v Kraljevino Jugoslavijo celotnega slovenskega ozemlja, od Pulja (Pula), Trsta/Trieste, Čedad/Cividale del Friuli, Beljaka/Villach, Celovca/Klagenfurt do Monoštra/Szentgotthárd, pri tem pa

Izjavljamo da naš narod ne bo dopustil okupacije našega ozemlja na Koroškem in Primorskem ob koncu vojne po nemških, nemško-avstrijskih ali kakršnih koli italijanskih četah, kakor tudi oboroženih formacijah kakršne koli narodnosti, ki bi strmele za uvedbo komunizma.⁷

Obenem so bili v očeh predstavnikov SLS v emigraciji komunisti nevarni tudi v zvezi z vprašanjem mej. Februarja 1942 je tako npr. Kuhar izrazil Snoju svoj strah:

Mislim, da si pri svojih premišljevanjih že sam prišel do zaključka, da bo komunizem tisti, ki nam bo delal največje težave, da zaradi njega lahko izgubimo vsako nado na zedinjenje slovenskega ozemlja in da se koncem koncev zna celo zgoditi, da se bo prav na komunizmu zrušila tudi obnova jugoslovanske države.

Kuhar je takrat še zagovarjal, da se bo »naše vprašanje« reševalo le na Zahodu, torej v Veliki Britaniji in ZDA,⁸ skladno s Krekovimi stališči, da je treba preprečiti širjenje komunističnega vpliva, zato pa je treba prebivalstvu doma zagotavljati, da bodo zahodni zavezniki in ne Sovjeti odločali o povojni ureditvi Evrope (Arnež, 2002, 298–299). Glede na poznejši razvoj dogodkov je bilo tako razmišljanje naivno.

Glede ciljev predstavnikov SLS v emigraciji piše Arnež (2002, 360–362), da Snoj, Kuhar in Gabrovšek niso ugovarjali medvojni Krekovi strategiji, ki jo je oblikoval že na začetku emigracije in jo lahko strnemo v 5 točk: 1) povsod obveščati o razmerah v domovini in mejnih zahtevah; 2) doseči združitev vseh Slovencev v Jugoslaviji, ki naj bi bila urejena na federalni osnovi; 3) če Jugoslavije ne bi bilo možno obnoviti, bi iskali zveze s Hrvati v neki skupni federativni državi; 4) ne

6 ARS, SI AS 1660, šk. 6, a. e. I, mapa 7, pismo Franca Snoja Izidorju Cankarju, 23. 10. 1941.

7 ARS, SI AS 1931, šk. 581, a. e. XIII/3, 6723, [nedatirano besedilo osnutka deklaracije].

8 ARS, SI AS 1931, šk. 577, a. e. XVII/5, 9627, pismo Alojzija Kuharja Francu Snoju, 21. 2. 1942.

glede na prejšnji točki, je treba preprečiti delitev Slovenije in njeno podreditev Italiji in/ali Nemčiji; 5) če pa bi bile povezave z južnimi Slovani neuresničljive, bi slovenski prostor pridružili tržaški luki (slednja bi lahko pridobila nekdanji status svobodnega, mednarodnega pristanišča). Njihov nastop med Anglo-Američani, nadaljuje Arnež (2002, 363) je bil sprva otežkočen, saj razen Kuharja nihče ni govoril angleško in so bili torej odvisni od sodelavcev, ki so jim prevajali. Snój je nato v vojnih letih osvojil že dovolj angleščine (Snój, 1998/24: 19. 5. 1998, 7).

Zaradi okupacije in nastanka NDH je bila prva naloga begunske vlade prepričati vladi Velike Britanije in ZDA, naj ne priznata razkosanja Jugoslavije. V tedanjih razmerah je bil glavni cilj, da se London in Washington zavzameta za povojno obnovev Jugoslavije kot države. Vladi obeh velesil sta kmalu za tem izjavili, da okupacije in razkosanja ne priznavata ter da je zanju jugoslovanska begunska kraljeva vlada legitimni predstavnik državljanov Jugoslavije (Šepić, 1983, 24; prim. Biber, 1991, 189). Begunska vlada je že 4. maja 1941 sprejela deklaracijo, da bo nadaljevala boj s ciljem, da se ponovno vzpostavi ozemeljska celovitost in neodvisnost države ter doseže svoboda vseh Srbov, Hrvatov in Slovencev.⁹ Kot je ocenjeval Dragovan Šepić, velik poznavalec tedanjih razmer, je bila takšna izjava potrebna, da se svetovni javnosti pokaže, kako vlada želi obnovo države, predvsem pa, da so tudi njeni hrvaški ministri kljub nastanku NDH za Jugoslavijo (Šepić, 1983, 25).

Krek, Snój, Kuhar in Gabrovšek so že prve dni bivanja v okolici Jeruzalema oblikovali Slovensko narodno vodstvo in za predsednika izbrali Kreka. Sestavili so proglas *Vsem Slovence*, ki je bil najprej predstavljen na valovih londonskega radia, nato so ga tudi natisnili. V njem so obvestili Slovence v domovini o oblikovanju omenjenega vodstva, katerega programski cilj je bila združitev in osvoboditev celotnega slovenskega etničnega ozemlja. Pozvali so Slovence, naj se do zadnjega borijo proti Nemcem in Italijanom in da si želijo obnove Jugoslavije pod vodstvom kralja Petra II. Slovence na zasedenem ozemlju so še pozvali, naj mirno čakajo na njihova navodila.¹⁰ V začetku maja so tudi izročili predsedniku vlade Simoviću spomenico o slovenskih mejnih zahtevah, *Memorandum on the Slovene Territorial Claims at the Moment of the Establishment of the New Boundaries of the Yugo-Slav State*, ki jo je sestavil Gabrovšek. V spomenici so bili navedeni glavni razlogi, zaradi katerih bi se morale slovenske meje razširiti proti zahodu, do reke Tilment. Ker se o spomenici niso posvetovali z vodilnimi slovenskimi liberalci v emigraciji, je ti niso podprli, med drugim zaradi tega, ker so ocenjevali mejo na Tilmentu (Tagliamento) kot pretirano; primernejša se jim je zdela meja na Soči (Nečak, 1991, 206; Mlakar, 1998, 312; o spomenici prim. Arnež, 2002, 293–294). Britanci, ki so pozorno spremljali odnose med jugoslovanskimi politiki, so se zavedali, da slovenski liberalci ne soglašajo z memorandumom (Bajc, 2002, 98).

9 Izjava Jugoslovanske begunske vlade, Jeruzalem, 4. 5. 1941, v Krizman (1981, dok. 15, 117)

10 ARS, SI AS 1931, šk. 939, a. e. 500-11; Weber in Novak (1998, 43–45); prim. Arnež (1997, 11); Mlakar (1998, 312).

V Palestino so začele prihajati novice o razmerah v zasedeni Jugoslaviji. Politiki SLS so tako izvedeli o delovanju bana Natlačena v t. i. Konzulti, in sicer, kot pravilno opozarja Bojan Godeša (2006, 203), predvsem iz časopisnega poročanja, v okviru katerega je Natlačenovo izjavo italijanska cenzura ponaredila. Kot se je spominjal Snoj, so v prvih mesecih vojne zavzeli negativno stališče glede njegovih potez, saj po njihovem mnenju ni upošteval sklepov, sprejetih 30. marca, da stranka ne sme sodelovati z okupatorjem. Poleg tega je politike SLS banovo početje spravljalo v neroden položaj pred Britanci. Ti naj bi med drugim Kuharju govorili o Natlačenu kot slovenskem kvizlingu (Snoj, 1998/8: 25. 4. 1998, 6; prim. Saje, 1952, 185). Kot je ocenjeval Franček Saje v prvem poskusu zgodovinske sinteze vojnih razmer, ki je bila napisana z veliko ostrino na račun protipartizanskih krogov, sta Kuhar in Snoj preko radia v Kairu kritizirala Natlačenovo početje, s čemer pa se drugi emigrantski politiki niso strinjali; Saje je zelo verjetno tu mislil na ostale pripadnike SLS (Saje, 1952, 185–186). Ne glede na to, so bili poleti 1941 kritični do Natlačena in svoje nestrinjanje tudi javno izrazili (Mlakar, 2001, 120). Kasneje je Snoj na podlagi informacij, ki jih je dobil iz domovine, delno spremenil svoje mnenje glede Natlačenovega ravnanja v prvih mesecih okupacije.

V sredini maja 1941 je bil sprejet sklep, da kralj in del vlade odpotujeta v London, kamor je šel kot podpredsednik vlade in minister za gradnje Krek, v britanski prestolnici pa sta nekaj časa delovala tudi Gabrovšek in Kuhar. Drugi del vlade je odšel s t. i. vladno misijo v Kanado in ZDA. Poleg Snoja so bili tu člani vladne misije še Boža Marković, Bogoljub Jevtić in Sava Kosanović. Ker Šubašić ni bil član vlade, je nastopal kot ban Hrvaške. Naloga misije v ZDA je bila vodenje propagande med številnimi jugoslovanskimi izseljenci in ameriško javnostjo na sploh za obnovo Jugoslavije po vojni.¹¹ Snoj je bil zadolžen predvsem za delovanje med slovenskimi izseljenci (po nekaterih ocenah naj bi jih bilo pred vojno v ZDA okoli 300.000; Žugelj, 1987, 59), Šubašić med hrvaškimi, Jevtić in Kosanović pa srbskimi.

PRVIČ V ZDA: SEPTEMBER 1941

Snoj je v sredini junija 1941 skupaj z drugimi člani vladne misije iz Egipta z ladjo odpotoval v smeri ZDA. Pot ni potekala brez zapletov, saj so se morali začasno ustaviti v Južni Afriki, tako da so na ameriška tla prispeli šele 4. septembra (Šepić, 1983, 27) oziroma po Snojevih spominih dan pozneje (Snoj, 1998/12: 4. 5. 1998, 4).

Kljub temu, da so se najverjetneje že pred odhodom v vrstah SLS domenili, kako bo potekalo delo v ZDA, je zanimivo, kar je Krek 8. septembra 1941 pisal Snoju, čeprav slednji v svojih spominih precizira, da vsaj do 26. v mesecu ni imel nikakih vesti s strani vlade iz Londona, od koder mu je Krek pisal le enkrat, in sicer julija (Snoj, 1998/14: 6. 5. 1998, 4). Pismo vsebuje sintezo nadvse nevhvaležnega položaja

11 Zapisnik seje Jugoslovanske begunske vlade, London, 11. 12. 1942, v Krizman (1981, dok. 243, 487–488).

slovenskih predstavnikov v vladi. Potrjuje znane razmere v vladi in kaže na taktiko SLS v zvezi z zahtevami po Zedinjeni Sloveniji: te naj bi bile deloma v nasprotju z nameni begunske vlade, SLS pa naj bi si prizadevala delovati v njej le iz oportunitizma, saj bi bil to edini način, da bi bili Slovenci v nekem uradnem telesu, ki bi lahko imelo določen odmev v javnosti. Krek je tudi izrazil potrebo po slovenskih časopisih v ZDA, ki bi postavili zahtevo po Zedinjeni Sloveniji, ki naj bi bila samostojna in neodvisna (očitno je bilo mišljeno v okviru skupne jugoslovanske države). Stalno bi morali o tem pisati, četudi ne bi bilo po godu vladi, zato pa bi morali pri vsaki priložnosti zahteve postavljati kot pogoj za sodelovanje. Slovenske organizacije naj bi pošiljale resolucije in predloge direktno ameriškemu predsedniku Franklinu Delanu Rooseveltu, zunanjemu ministru Cordellu Hullu ter drugim pomembnim in vplivnim ljudem, kar bi nato posredovali v angleške časopise. Pri tem pa:

Vso propagando glede Slovenije je treba voditi samostojno, neodvisno od poslanstva, ki je nam Slovencem nasprotno. Pozitivno vem, da je Fotič v vseh svojih poročilih izrecno zahteval, da se prepreči vsaka slovenska propaganda. Vem, da nam je sovražen dopisnik Radica, ataše za tisk pri poslaništvu. Vem, da se hoče v Washingtonu napraviti center kolikor mogoče samosrbske propagande. Paziti je nadalje treba, da se vse delo vodi tako, da bodo branili in zastopali vsak naš korak, kolikor mogoče vsi Slovenci. Škodovalo bi nam zelo, če bi katerikoli organizacija, ki kaj velja, ali tudi kakšna znana slovenska osebnost skočila v hrbet. Vse je treba delati samo z resnimi, zaupnimi ljudmi, ki znajo predvsem – molčati. Nič ne sme izgledati kot nelojalnost napram Srbom in Hrvatom, nič proti Jugoslaviji, vse mora prevejati samo dobrohotno skrb za našo lastno slovensko zemljo. Vedno moramo strogo paziti, da ne bo nihče imel povoda izključevati nas iz vlade. Brez oficijelnega stališča je sedaj, ko je vse zastraženo, vse v cenzuri, enostavno nemogoče sploh kaj delati z ulice. Za to moraš biti v vladi, ali pa direktno prestopiti v angleško službo. Druge izbire ni. Veš pa, kako so občutljivi. Saj jih poznaš. Dokler moremo, maramo torej vztrajati kljub vsem težavam v vladi radi našega principielnega jugoslovanskega stališča in tudi radi praktične možnosti za slovensko delovanje.¹²

Takoj po prihodu v ZDA so člani misije izvedeli, da bodo lahko ostali le mesec dni, saj so prejeli le prehodne vize. Vladno misijo je tedaj sprejel Slovenec Vladimir Rybář (sin znanega primorskega pravnika, politika in diplomata Otokarja Rybářja), uslužbenec jugoslovanskega poslaništva v ZDA, ki ga je vodil Konstantin Fotič. Rybář je Snoja seznanil z razmerami med ameriškimi Slovenci, spori med tamkajšnjimi Srbi in Hrvati ter delovanjem italijanskega antifašista Carla Sforze (Snoj, 1998/12: 4. 5. 1998, 4). Rybář se je torej dobro zavedal situacije, kmalu za tem, 20. septembra, pa mu je Krek tudi pisno predstavil program slovenskih predstavnikov begunske vlade: Zedinjena Slovenija z novimi, razširjenimi mejami;

12 ARS, SI AS 1660, šk. 6. a. e. I, mapa 4, pismo Mihe Kreka Francu Snoju, 8. 9. 1941, [3]. Na koncu je Kuhar ročno pripisal, da je to kopija – očitno je pismo tudi on prejel in ga preposlal Cankarju.

Slovenci morajo ostati v Jugoslaviji; v nobenem primeru ne smejo v kako povezavo s Habsburžani, saj jih med drugim Srbi obtožujejo, da so prikriti pristaši nekdanjega imperija (Arnež, 2002, 371).

Od samega začetka seznanjen z odprtimi vprašanji, ki so ga nato zaposlovala med prvim in drugim obiskom ZDA, je Snoj takoj začel z delom. Kot član vlade je seveda moral zastopati njeno politično stališče, kar je pomenilo zagovarjanje restavracije monarhije. Tovrstno vprašanje mu je nato v ZDA povzročalo veliko preglavic. Večina tamkajšnjih Slovencev oziroma njihovih potomcev je bila namreč republikancev, ki so se v novi domovini »nalezli« ameriških političnih navad (demokracija, republika ipd.). Njihova skupna akcija je že v času prve svetovne vojne propadla in to ravno v zvezi z vprašanjem (ne)lojalnosti monarhiji. Spomin na te spore je bil še zmerom prisoten, svojo veliko težo so obenem imela ideološka nasprotja. Snoja je torej čakala zahtevna naloga, ko je želel Slovence v ZDA pregovoriti za skupen in čim bolj učinkovit nastop za t. i. staro domovino.

Najprej je želel govoriti z znanim in zelo vplivnim slovensko-ameriškim pisateljem Louisom Adamičem, kar mu je uspelo 13. septembra v New Yorku. V svojih spominih je menil, da je bilo srečanje uspešno, saj je sogovornik podpiral jugoslovansko idejo in predlog, »da bi se vsi Slovenci v Ameriki združili v neko enotno organizacijo, ki naj bi vodila borbo za ponovno osvoboditev domovine« Pri tem ga je pisatelj opozoril, da bo to nadvse težko, saj so svetovnonazorske razlike med Slovenci v ZDA še ostrejšje kot v Jugoslaviji (Snoj, 1998/12: 4. 5. 1998, 4; Snoj, 1998/13: 5. 5. 1998, 4). Glede na razvoj dogodkov je bilo svarilo seveda na mestu.

Po krajšem obisku Washingtona je odšel v Cleveland, za Slovence v ZDA najpomembnejši center. Tu se je udeležil slavnostne prireditve Slovenske ameriške zveze in govoril v prid podpore jugoslovanski kraljevi vladi s strani ameriških Slovencev (Klemenčič, 1987, 172). Sodeč po poročanju tedanjih časopisov je med navzočimi naredil dober vtis.¹³ Kazalo je, da bo zlahka pridobil široko podporo, vendar so se okoli prizadevanj za enoten nastop ameriških Slovencev kopičile številne težave, obenem je takoj prišel v spor z nekaterimi vplivnimi posamezniki.

Med temi je bil pater Kazimir Zakrajšek, ki je nekaj tednov pred Snajem uspel pribežati v ZDA. Pred in med prvo svetovno vojno je že deloval v ZDA, nato se je leta 1920 vrnil v Slovenijo. Ker je ohranil ameriško državljanstvo, mu je junija 1941 uspelo oditi oziroma zbežati – preko Trsta, Rima in Lizbone je 10. avgusta 1941 prispel v ZDA. Takoj je začel na lastno pest s predavanji in članki propagirati idejo samostojne Slovenije in torej zastopal protijugoslovansko stališče – zanj so pač nove razmere pokazale, da jugoslovanska ideja nima več prihodnosti. Snoja je to kot člana jugoslovanske kraljeve vlade seveda spravljalo v neroden položaj. Tedanji poslanik Fotić naj bi mu med drugim posmehljivo pripomnil: »Slovenci boste torej imeli v Ameriki dva zastopnika, enega za Jugoslavijo in drugega za

13 Ameriška domovina, 15. 9. 1941: Minister Snoj med nami, 1.

samostojno Slovenijo.« (Snoj, 1998/12: 4. 5. 1998, 4). Po razgovorih in izmenjavi stališč se je sicer Zakrajšek »prilagodil« Snojevi zahtevi, naj tudi on zastopa stališče povojne obnove Jugoslavije (Godeša, 1999; 2006, 245–267; Snoj, 1998/19: 12. 5. 1998, 4), a se spor ni povsem polegel.

Zakrajšek je obenem odločno nasprotoval zamisli o enotni organizaciji ameriških Slovencev, kar so Snoju dali vedeti tudi v neki clevelandski župniji in podobno med obiskom t. i. naprednih voditeljev v mestu, ko so sicer menili, da se morajo o predlogu najprej dogovoriti z Etbinom Kristanom, vodilnim med socialdemokrati. Odkloni ali pa vsaj velika skepsa so se ponavljali v naslednjih dneh in kaj kmalu je Snoj zaznal večji odpor proti skupni organizaciji v katoliških vrstah; glede tega so njegove besede zelo pomenljive: »Pričel sem spoznavati, da bom našel pri svojem prizadevanju za enotno organizacijo Slovencev več nasprotnikov v lastnih vrstah, kakor v naprednih.« (Snoj, 1998/13: 5. 5. 1998, 4; Snoj, 1998/14: 6. 5. 1998, 4). Glede naprednih je bilo nato srečanje s Kristanom 20. septembra uspešno, čeprav je slednji gojil določeno skepso do vprašanja bodočih mej, češ da lahko zahtevajo le tista območja, ki so res slovenska; pri tem je dvomil v smotrnost zahtev po Trstu (Snoj, 1998/13: 5. 5. 1998, 4).

Snoj je ameriška tla moral zapustiti že 24. septembra (Snoj, 1998/14: 6. 5. 1998, 4), saj je vladni misiji kmalu potekla prehodna viza za bivanje v ZDA. Pri tem nimamo pravega odgovora na to, zakaj so kljub temu nekateri slovenski časopisi v ZDA pisali, kot da je Snoj sredi oktobra še zmerom v ZDA; ravno tako pišejo nekateri zgodovinarji¹⁴ ter celo iz pisanja samega Snoja Cankarju, 23. oktobra 1941, bi lahko sklepali, da se tedaj nahaja v Clevelandu.¹⁵ Lahko le ugibamo, in sicer da so on sam in nekateri časopisi njegovo prisotnost v ZDA vsaj nekaj časa umetno »podaljševali«, ker so želeli čim dlje prikriti odhod v London, to pa zaradi nadvse delikatne naloge sodelovanja pri sestavi deklaracije o pomiritvi Srbov in Hrvatov v ZDA, o čemer bomo več izvedeli v nadaljevanju.

Vtise o svojem prvem obisku je mesec pozneje strnil v omenjenem pismu Cankarju. Ob prihodu je naletel na tri struje med ameriškimi Slovenci: jugoslovansko-monarhistično, jugoslovansko-protimonarhistično oziroma republikansko in že omenjeno Zakrajškovo o samostojni Sloveniji. Zaradi tega je obiskal vse vodilne ameriške Slovence, pri katerih naj bi naletel na precej razumevanja – je nadaljeval Snoj – ter izrazil upanje, da bo kmalu ustanovljena organizacija vseh ameriških Slovencev, ki bo zagovarjala združitev Slovencev v okviru demokratične svobodne Jugoslavije, kjer bo združena Slovenija enakopraven faktor. Na podlagi enotnega programa naj bi skupna organizacija imela dva cilja: »a) Hočemo Združeno Slovenijo v kateri bodo vsi Slovenci iz Jugoslavije, Istre, Primorske s Trstom, Koroške,

14 Npr. Amerikanski Slovenec, 21. 10. 1941: Slovenski minister Dr. Fr. Snoj in g. Dr. Boris Furlan v Chicagu, 2. Opozarjamo, da je v tej številki časopisa na prvi strani datum 21. 10., na vseh ostalih pa 18. 10. Matjaž Klemenčič (1987, 122) piše, da se je Snoj 17. oktobra 1941 udeležil seje ene izmed organizacij v ZDA, ki so zbirale podporo za zasedeno Jugoslavijo.

15 ARS, SI AS 1660, šk. 6, a. e. I, mapa 7, pismo Franca Snoja Izidorju Cankarju, 23. 10. 1941. Očitno na podlagi tega pisma Andrej Rahten (2009, 99) piše, da je bil Snoj oktobra 1941 v Clevelandu.

Štajerske in Madjarske. b) Ta združena Slovenija mora biti enakopraven faktor v svobodni demokratični Jugoslaviji. «Snoj je predvideval, da bo lažje doseči podporo za neko Združeno Slovenijo, določene dvome pa je gojil glede obnove Jugoslavije, saj je obstajalo veliko variant okoli tega in so bili Slovenci edini – in to niti ne vsi –, ki so si jo resnično želeli. Slovenci v ZDA so bili zanj preveč ločeni; bolj enoten se mu je sicer zdel t. i. napredni tabor, ki pa je bil po njegovem mnenju še maloštevilen, katoliška stran pa premalo povezana. Cankarju je tudi priznal, da jugoslovanskemu poslaniku Fotiću ne zaupa. Obenem je razlagal naslednje: »Obstoja še en angleški načrt: Anglija hoče biti policaj v Evropi, Trst z zaledjem – vsa Slovenija – naj bi bil angleški dominion. Če vemo, da je iz Ljubljane v zračni liniji do Beograda, Rima, Berna, Stutgarta, Prage in Krakova enako daleč ni ta načrt brez podlage.«¹⁶ Načrt je sodil v okvir britanskih zamisli o neki srednjeevropski konfederaciji, s katero bi ustvarili pogoje za zaježitev eventualnih, ponovnih nemških imperialističnih teženj v prihodnosti. Med raznimi variantami je bila tudi tista o neki katoliški podonavski federaciji, ki jo je v ZDA močno propagiral Otto von Habsburg – njemu je Snój, skupaj z nekaterimi jugoslovanskimi politiki v emigraciji ter večino ameriških Slovencev, odločno nasprotoval (Rahten, 2023, 202–205, 210–216).

INTERMEZZO V KANADI IN LONDONU

V Kanadi so člani vladne misije ostali pet tednov. Na podlagi analize razmer v ZDA so sprejeli sklep, da je treba organizirati informacijsko središče v New Yorku, kot ga imajo nekatere druge begunske vlade. Poleg tega so se razen Jevtića poenotili glede tega, da mora biti povojna Jugoslavija urejena kot federalna država, ki bi imela tri federalne enote. Prišli so tudi do sklepa, da se jugoslovanski politiki v Londonu izogibajo temu vprašanju. Po mnenju članov misije je bila potrebna deklaracija vlade, ki bi v svetovni javnosti odpravila dvome glede ciljev jugoslovanske kraljeve vlade. Takšna deklaracija je bila potrebna tudi zaradi jugoslovanskih izseljencev po svetu, še posebej tistih v ZDA, kjer so bili odnosi med Hrvati in Srbi napeti zaradi nastanka NDH in prvih vesti o zločinih ustašev nad Srbi.¹⁷ Ker so bile zveze med vlado in vladno misijo slabe, so člani slednje sklenili, da je najboljša, če eden izmed njih odpotuje v britansko prestolnico in tam predstavi njihova stališča. Za tako »posredniško« vlogo je Snój sam izrazil pripravljenost in željo, da se odpravi v London,¹⁸ kamor je prispel 9. novembra 1941.

Med jugoslovanskimi politiki v Londonu pričakovano ni bilo medsebojnega zaupanja in napeti odnosi so se nadaljevali. Kot vemo, Simovičevi vladi niso nasprotovali samo »velesrbski« ministri, ampak tudi kralj z njegovimi svetovalci ter mladimi oficirji, ki so imeli vidno vlogo v državnem udaru 27. marca 1941 (Šepić, 1983, 44).

16 ARS, SI AS 1660, šk. 6, a. e. I, mapa 7, pismo Franca Snoja Izidorju Cankarju, 23. 10. 1941.

17 ARS, SI AS 1660, šk. 6, a. e. I, mapa 7, pismo Franca Snoja Izidorju Cankarju, 23. 10. 1941; prim. Snój (1998/14: 6. 5. 1998, 4).

18 Zapisnik seje Jugoslovanske begunske vlade, London, 11. 12. 1942, v Krizman (1981, dok. 243, 488).

Razmere so se nato oktobra znatno zaostrole, saj se je razvedelo o spomenici Srbske pravoslavne cerkve (poznamo jo kot *Danckelmann Memorandum*), ki je prikazovala, da so med aprilom in avgustom ustaši ubili kar 180.000 Srbov. Jugoslovanska begunska vlada je kopijo posredovala britanskim krogom in Anglikanski cerkvi. Da bi nevtraliziral kritike drugih srbskih članov vlade, je nato Simović 9. oktobra kopiji spomenice, ki jo je poslal britanskemu zunanjemu ministru Anthonyju Edenu, dodal podatek, da se je število ubitih Srbov povečalo celo na 300.000. Spomenico so kmalu novembra objavili tudi v ZDA. Obtožbam je hrvaška stran konec leta oporekala s svojo proti-spomenico, t. i. Bičaničevim memorandumom, in tudi tega so aprila 1942 objavili v ameriškem tisku (Tomasevich, 1979, 240–241; 2001, 718–722; Wheeler, 1980, 103, 277; Arnež, 1997, 15–16; Brandes, 2003, 132–135; Bajc, 2013, 150–151). Memorandum je ne glede na očitna pretiravanja odnose med srbskimi in hrvaškimi ministri vsekakor še bolj zaostril (npr. Kosanović, 1984, 26–27).

V takšnem ozračju so bili kmalu po prihodu Snoja narejeni prvi koraki za sporazum med Hrvati in Srbi o notranji ureditvi povojne Jugoslavije. V ta namen sta Snoj in Krek sestavila predlog vladne deklaracije, katere rdeča nit je bila potreba po obnovi take Jugoslavije, ki bi bila najboljša rešitev za Srbe, Hrvate in Slovence, obenem bi morala temeljiti na demokraciji, socialni pravičnosti in enakopravnosti narodov. Predlog ni bil sprejet, ker Srbi v tistem času niso hoteli slišati o kakem sporazumu s Hrvati (Šepić, 1983, 45–46; Arnež, 2002, 84). Vpliv memorandumu Srbske pravoslavne cerkve je bil namreč še zmerom zelo močen, hkrati je 4. novembra prišel v London ravno Miloš Sekulić, torej tisti predstavnik Srbov, ki mu je spomenico uspelo spraviti izven Jugoslavije (Marjanović, 1979, 107–108, 172). Vladi je nameraval podrobno predstaviti njeno vsebino, ki je medtem napravila močan vtis na Grola, ki je v očeh Snoja veljal za zmernejšega srbskega politika, kaj šele na »velesrbske« ministre. Grol naj bi po Snojevih spominih izjavil, da ga bodo Srbi na Terazijah raztrgali, če podpiše takšno vladno deklaracijo in to v času, ko ustaši neusmiljeno uničujejo Srbe. Grol je zato zagrozil v primeru sprejetja deklaracije z izstopom iz vlade. S tem je bilo konec razprave o sprejemu takega dokumenta, kar je za Snoja pomenilo veliko razočaranje (Snoj, 1998/16: 8. 5. 1998, 4; Snoj, 1998/17: 9. 5. 1998, 8; Rahten, 2009, 120). George W. Rendel, britanski predstavnik pri jugoslovanski begunski vladi, je ocenjeval, da je prišlo do Snojevega prihoda v London ravno zaradi omenjenega poskusa srbsko-hrvaške sprave v ZDA ter da se na splošno pripisuje Grolu odgovornost za neuspeh. Njega je sicer, za razliko od Snoja, percipiral kot manj zmernega.¹⁹ Na splošno so v britanskih krogih predlog deklaracije ocenjevali kot ohlapnega in preveč nedoločenega ter da je izmed vseh (skoraj) nepremostljivih težav najhujša bodoča razmejitev hrvaškega dela skupne države.²⁰

19 TNA FO 371/33496 R 3046/3046/92, George W. Rendel, British Legation to Yugoslavia, to Anthony Eden (No. 29, Confidential), 3. 5. 1942, 8, 21; prim. FO 536/5, 3142/7/42, [Draft]; fotoreprodukcija v Jarman (1997, 186, 199).

20 TNA FO 536/5, 3150/10/42, George W. Rendel to Douglas Howard, Foreign Office (S.O. 19), 31. 3. 1942.

Drugače je bilo s predlogom vladne misije glede informacijskega središča v ZDA. Bil je sprejet brez večje razprave in vlada je nato imenovala Snoja za blagajnika središča.²¹ S tem je bila Snojeva naloga v Londonu zaključena, če izvzamemo njegovo spremljanje enega izmed perečih vprašanj, s katerimi so se Slovenci v emigraciji zelo ukvarjali, se pravi t. i. boj za meje. Največ sta glede tega storila Krek, ki ga je Rendel ocenjeval kot zelo odločnega zagovornika t. i. slovenskega iredentizma (*a champion of Slovene irredentism*),²² in pa, sicer »manj pod žarometi«, Gabrovšek, Snoj pa je bil očitno na tekočem o nelahki nalogi, kako vodilne prepričati v – za Slovence – dotedanje krivične meje. Tako je Cankarja v že omenjenem pismu oktobra 1941 med drugim informiral, da odločilni krogi v Londonu glede spremembe severne (Koroška) in zahodne (Primorska in Istra) meje niso uvidevni. Posebej je tudi opozoril na nevarnost Sforze v ZDA in italijanskih protifašistov nasploh: »Glede nas in naših zahtev tudi antifašisti niso boljši od fašistov.«²³ Z njim sta se strinjala bodisi Cankar²⁴ kot Kuhar.²⁵ Zelo podobno in to tudi v javnosti so trdili nekateri drugi Slovenci v emigraciji, kot npr. Čok, zlasti pa Rudolf. Na straneh *Bazovice* je italijanske protifašiste ostro ožigosal, kljub temu, da so nekateri predlagali določene kompromise pri bodoči razmejitvi, ki pa za Slovence še zmerom ne bi bili ugodni (Bajc, 2002, 101; Pirjevec, 2007, 155–156; Bajc, Herceg & Mujdrica, 2023, 708).

Ker je bila – tako v presoji Kreka – begunska vlada premalo odločna oziroma omahljiva, zlasti sta dva izmed ključnih srbskih predstavnikov, zunanji minister Ninčič in predstavnik vlade v ZDA Fotić, nasprotovala slovenskim zahtevam,²⁶ Britanci pa niso nameravali ničesar obljubiti, so Slovenci še dalje, v upanju, da se bodo lahko v prihodnosti zadeve vendarle drugače zasukale, vztrajali še bolj in bolje informirali Britance (Mlakar, 1998, 315–316). Kazalo je, da je v zvezi s tem konec leta 1941 prišlo do določenega napredka, s čemer je bil (tudi) Snoj očitno na tekočem. Na začetku naslednjega leta je glede tega svoje vtise iz Londona Cankarju povzel tako:

Anglija Jugoslavijo hoče. To se sedaj poodarja [poudarja] iz uradnih angleških krogov. Naš slovenski položaj je precej dober. Sedaj nas že poznajo,

21 Zapisnik seje Jugoslovanske begunske vlade, London, 11. 12. 1942, v Krizman (1981, dok. 243, 489): prim. Snoj (1998/16: 8. 5. 1998, 4); da je bil na začetku Snoj blagajnik, prim. NARA, E 92, B 272, F 47 (enako v B 397, F 30), [krajši, nedatirani biografski opis Snoja].

22 TNA FO 371/33496 R 3046/3046/92, George W. Rendel, British Legation to Yugoslavia, to Anthony Eden (No. 29, Confidential), 3. 5. 1942, 12.

23 ARS, SI AS 1660, šk. 6, a. e. I, mapa 7, pismo Franca Snoja Izidorju Cankarju, 23. 10. 1941; prim. Čepič, Guštin in Troha (2017, 297).

24 ARS, SI AS 1660, šk. 6, a. e. I, mapa 7, pismo Izidorja Cankarja Francu Snoju, 31. 1. 1942.

25 ARS, SI AS 1931, šk. 577, a. e. XVII/5, 9628, pismo Alojzija Kuharja Francu Snoju, 21. 2. 1942.

26 ARS, SI AS 1660, šk. 6, a. e. I, mapa 4, pismo Mihe Kreka Izidorju Cankarju, 28. 8. 1941. Skromne podpore slovenskim mejnim zahtevam s strani najvišjih jugoslovanskih krogov v emigraciji so se dobro zavedali tudi na Primorskem. Bili so npr. razočarani, ker jugoslovanski kralj Peter II. ni v nobenem izmed svojih medvojnih govorov omenil Koroške ali Trsta (Podbersič, 2023, 744).

*pričenjajo se zanimati za detalje. Od Jugoslovancov samo Slovenci vedo kaj hočejo, mi je dejal neki angleški minister. Tudi osebnih stikov je že precej. Hrvati se drže preveč pasivno, hočejo neke garancije glede ureditve države, potem bi bili voljni govoriti o Jugoslaviji. Srbi so bili do sedaj med seboj razbiti ter je vso njihovo aktivnost absorbiralo to med-sebojno trenje.*²⁷

Glede na poznejše razplete oziroma zaplete v zvezi s slovenskimi zahtevami po reviziji mej lahko rečemo, da je bil preoptimistično razpoložen, glede Hrvatov in Srbov pa so bili njegovi vtisi realistični.

Dne 24. novembra 1941 je Snoj odšel na Portugalsko, kjer je moral še nekaj časa čakati na prevoz za ponovno vrnitev v ZDA. Ker je bila med vojno Portugalska nevtralna država, je lahko od tu družini domov napisal nekaj pisem. Stikov namreč z družino, ki je ostala v zasedeni domovini, ni imel, imel pa je podatek, da so vsi živi in zdravi. O njih je v naslednjih mesecih poskušal kaj več izvedeti preko Cankarja, ki je bil tedaj še zmerom jugoslovanski poslanik v Argentini. Ker je bila tudi Argentina nevtralna država, je imela diplomatske stike z Italijo in Nemčijo, zato pa je Cankar preko argentinskega zunanjega ministrstva poskušal izvedeti, kakšen je položaj Snojeve družine.²⁸ Snoj je vsekakor februarja 1942 preko neke druge veze uspel izvedeti, da je njegova družina še živa in da prebiva v Ljubljani. Prejel je tudi informacijo, da so Nemci njegova starša izgnali iz Slovenije.²⁹ Da je njegova družina v Ljubljani živa in zdrava, so mu pozneje sporočili tudi Američani (Snoj, 1998/20: 13. 5. 1998, 4). Podobno se je dogajalo nekaterim drugim politikom v emigraciji, da pogosto, nekateri pa sploh, niso imeli podatkov o družinskih članih.

DRUGIČ V ZDA: DECEMBER 1941–MAJ 1943

Jugoslovanski informativni center

V ZDA je Snoj ponovno prispel 18. decembra 1941, torej ko so ZDA že vstopile v vojno. Pri tem je njihova neposredna soudeležba v svetovnem konfliktu članom vladne misije omogočila lažje delovanje in tako tudi Snoju ob ustanavljanju Jugoslovanskega informativnega centra. Pripravljalna dela so večinoma opravili on, Kosanović ter Jevtić in so trajala do marca 1942. Naloga centra je bila propaganda oziroma obveščanje ameriške javnosti o ciljih jugoslovanske kraljeve vlade, o Jugoslaviji kot državi nasploh, njeni obnovi in to v skladu s političnimi stališči begunske vlade. Med drugim je to pomenilo, da je center leta 1942 poudarjal vlogo vodilnega četniškega gibanja, Dragoljuba Draže Mihailovića, po Snojevih spominih pa tudi o »bojih komunistov v Sloveniji« in pozneje o vsejugoslovan-

27 ARS, SI AS 1660, šk. 6, a. e. I, mapa 7, pismo Franca Snoja Izidorju Cankarju, 20. 1. 1942.

28 ARS, SI AS 1660, šk. 6, a. e. I, mapa 7, pismo Izidorja Cankarja Francu Snoju, 31. 1. 1942.

29 ARS, SI AS 1660, šk. 6, a. e. I, mapa 7, pismo Franca Snoja Izidorju Cankarju, 18. 2. 1942.

skem partizanskem gibanju (Snoj, 1998/22: 15. 5. 1998,³⁰ 11); žal, na tem mestu v spominih ni časovno opredeljeno, kdaj so se pojavljale informacije o Titovem gibanju – iz konteksta lahko rečemo, da je bilo to od jeseni 1942 dalje, pogostejše pa naslednje leto. Prav tako se je Center zavzemal za povojno priključitev Primorske k Jugoslaviji. Deloval je do jeseni 1943. Za njegovo zaprtje naj bi po Arnežu (2002, 364) bil kriv Fotić, ki se je maščeval, ker ga ni imel pod nadzorom.

Propagandne oblike so zajemale predavanja po raznih centrih in navezovanja stikov v akademskih krogih, čemur se je posvečal zlasti Furlan,³¹ predvsem pa tiskane objave in radijsko poročanje. Glede tega je bil Snoj v svojih spominih bolj skop: da je pač ameriška propaganda uvedla oddaje za Jugoslavijo in to na začetku le v srbohrvaškem jeziku, nato mu je uspelo, da so bile tudi v slovenščini; najprej so šle v eter le 15 minut tedensko, dalje pa je enak čas bil odmerjen dnevno; Snoj je na tem radiu govoril le enkrat, prvi govorec pa je bil Zakrajškov brat Leon, ki se je močno razlikoval od patra, saj je bil po prepričanju socialist; Jugoslovanski informativni center ni imel na te oddaje neposrednega vpliva, obenem je bila cenzura močno prisotna, zlasti glede zahtev po spremembi meje z Italijo, manj pa so Američani pazili na koroško vprašanje (Snoj, 1998/22: 15. 5. 1998, 11). V okviru povojnih preiskav tajne politične policije, Uprave državne varnosti (UDV oziroma UDBA), naj bi pri radijskem poročanju oziroma v uredništvu sodelovala tudi Milan Herzog in na Furlanov predlog Zdenko Sajevic.³² Očitno pomembnejše je bilo delo *press-agenta*, ki so ga najeli na Adamičevo priporočilo, saj so preko njega ameriški radijski komentatorji in časopisi pričeli znatno pogostejše poročati o Jugoslaviji (Snoj, 1998/21: 14. 5. 1998, 56). Za Snoja torej še kar uspešno delo in to že v prvih mesecih, kar je v nasprotju s pisanjem nekaterih (Klemenčič, 1987, 206), da Center do julija 1942 ni imel nikakršnih uspehov, čeprav je vlada zanj porabila velike vsote denarja.

V informativnem centru so se najbolj posvečali tiskani besedi, s tem pa tudi izdajanju propagandnih besedil. Pod uredništvom Hrvata Bogdana Radice, dotedanjega tiskovnega atašeja pri poslaništvu v Washingtonu, so izdajali biltene v srbohrvaščini, slovenščini in angleščini, da bi z njimi obveščali ameriško javnost o Jugoslaviji kot državi in vojnem položaju pod okupacijo (Snoj, 1998/21: 14. 5. 1998, 5).

Hkrati je Center poskrbel za več brošur oziroma knjižic in na tem mestu velja omeniti vsaj nekatere. Aprila 1942 je v več tisoč izvodih izšla knjižica *The Slovenes*

30 Treba opozoriti, da je naslednji dan, 16. 5. 1998, v časopisu *Delo* prišlo do ponovne objave 22. dela spominov (Snoj, 1998/22: 16. 5. 1998, 4).

31 ARS, SI AS 1931, šk. 577, a. e. XVII/1, 9364, Zaslišanje Borisa Furlana, 30. 5. 1947. Prim. tudi šk. 945, a. e. 403-1, depeša Bleda [Vladimirja Mislija iz Švice] Lahu [Janku Mačkovšku], 20. 6. 1942; prepis v Vodušek Starič (1994, 112).

32 ARS, SI AS 1931, šk. 580, a. e. XIV/3, 7492, Elaborat o osebah, ki so bile med okupacijo v emigraciji na zapadu.

Want to Live.³³ Kot avtor je zapisan Joseph Clissold, ki je pred vojno kot ataše deloval na britanskem generalnem konzulatu v Zagrebu.³⁴ Arnež sicer razlaga (2002, 366), da je v resnici večino besedila prispeval Krek, česar pa Snoj v svojih spominih ni omenjal. Oktobra istega leta je izšla Furlanova brošura *Fighting Yugoslavia. The Struggle of the Slovenes*, ki je bila naslednje leto prevedena v slovenščino. V njej je bilo vse, kar je tedaj Furlan vedel o dogajanju v Sloveniji. Pri tem je omenjal partizane, ne pa Mihailovića.³⁵ V njej je najprej na kratko in nedefinirano pisal, da se v Jugoslaviji, od Triglava do hribov na jugu Srbije, bori heroično odporništvo (*heroic resistance*) (Furlan, 1942, 34), v nadaljevanju pa je nekaj strani posvetil gverilcem v Sloveniji, ki da se jih običajno imenuje partizani (*Partizans*), da je njihovo geslo Smrt fašizmu, svoboda narodu (*Death to Fascism, liberty to the people*), da so združeni v Osvobodilni fronti (*Liberty Front*) itd. (Furlan, 1942, 34–36). Brošuro je Snoj zelo pozitivno ocenil³⁶ in Furlanu tudi pomagal.³⁷ Pisanje o partizanih je seveda v nekaterih krogih vzbudilo veliko negotovanja. Leta 1943 je nato Center izdal Gabrovškovo obsežnejšo brošuro *Jugoslavia's Frontiers with Italy. Trieste and its Hinterland*. Gabrovšek jo je verjetno napisal bodisi na podlagi osebnih in družinskih izkušenj (Arnež, 2002, 367) bodisi gradiva, ki sta ga v tujino poslala inženirja Janko Mačkovšek in Črtomir Nagode (Arnež, 1997, 45–46); oba sta se v zasedeni Jugoslaviji, v okviru krogov, ki niso bili na partizanski strani, zelo angažirala glede utemeljevanja zahtev po spremembi mej v korist Jugoslavije (npr. Vodušek Starič, 1994; Pirjevec, 2007).

Iz branja Snojevih spominov bi kazalo, kot da je Informativni center izdal tudi Čokovo *The Problem of Trieste* (Snoj, 1998/22: 15. 5. 1998, 11). V resnici v tej knjižici ni zabeležen kot založnik, medtem ko v njej piše, da je to prva publikacija v okviru izdaj *Slovenian American national council*, se pravi skupnega organa Slovencev v ZDA, ki je nastal, kot bomo brali v nadaljevanju, na kongresu ameriških Slovencev 5. decembra 1942 v Clevelandu (Tchok, 1943, [I]). Iz drugih podatkov vemo, da je Čok begunsko vlado prosil za finančno podporo, odziva pa ne poznamo. Zelo verjetno je na lastno pest kopije svoje publikacije poslal najvišjim predstavnikom Anglo-Američanov. Britanski dokumenti nam pričajo, da je besedilo (kot tudi druga podobna) krožilo po raznih pisarnah britanskega zunanjega ministrstva (Bajc, 2000, 131–132; 2002, 118). Snoj tudi piše, da je Center poskrbel, da so Čokovo besedilo razpošiljali okoli (Snoj, 1998/22: 15. 5. 1998, 11); morda se je zaprosena pomoč uresničila le v obliki distribucije.

33 ARS, SI AS 1660, šk. 6, a. e. I, mapa 7, pismo Franca Snoja Izidorju Cankarju, 15. 5. 1942; Snoj, 1998/21: 14. 5. 1998, 56; Snoj, 1998/22: 15. 5. 1998, 11.

34 Kopijo brušure dobimo npr. med Cankarjevimi papirji (ARS, SI AS 1660, šk. 7, a. e. I, mapa 1).

35 ARS, SI AS 1931, šk. 578, a. e. XVI/3, 9120, pismo Borisa Furlana sinu Borutu, 6. 6. 1944; šk. 577, a. e. XVII/1, 9364, Zaslisanje Borisa Furlana, 30. 5. 1947; prim. Godeša (2001, 184–185).

36 ARS, SI AS 1590, šk. 1, a. e. V, pismo Franca Snoja najverjetneje Janku Roglju, New York, [nedatirano, okoli božiča 1942]; Snoj, 1998/35: 1. 6. 1998, 6.

37 ARS, SI AS 1931, šk. 580, a. e. XIV/3, 7492, Elaborat o osebah, ki so bile med okupacijo v emigraciji na zapadu; šk. 577, a. e. XVII/1, 9332, Zaslisanje Borisa Furlana, 29. 5. 1947.

Rdeča nit teh in drugih podobnih brošur je bilo opozarjanje na tradicionalne zahteve po Zedinjeni Sloveniji v okviru Jugoslavije ter na nevarnosti, ki so jim Slovenci podvrženi zaradi interesov močnih sosedov, ki si iz geopolitičnih interesov prizadevajo prisvojiti slovensko etnično ozemlje. Anglo-Američane je namreč bilo treba, podobno kot že med prvo svetovno vojno (Pirjevec, 2007, 97; Gačič, 2017, 111; Bajc et al. 2020, 499, 501–502) prepričati, da Slovenci predstavljajo naravno oviro pred širitvijo na Jadran, v prvi vrsti Nemcev.

Snojevi odnosi z Adamičem, Zakrajškom, Čokom, Furlanom, Fotičem in Krekom

Snoj je tudi drugič v ZDA gojil tesne stike s predstavniki emigracije in begunske vlade ter uglednimi ameriškimi Slovenci. Med njimi je bil tudi Adamič, kateremu je dostavljal poročila, ki jih je prejemal o razmerah v zasedeni Sloveniji ali pa mu tolmačil kaotične razmere v okviru begunske vlade v Londonu.³⁸ Lahko rečemo, da sta bila v dobrih odnosih in to kljub različnim svetovnonazorskim pogledom (npr. Snój, 1998/19: 12. 5. 1998, 4), vendar so očitno slednji od jeseni 1942 pridobivali vedno večjo težo. Nekateri dobri Adamičevi znanci so namreč vedno bolj poudarjali Snojevo ideološko usmeritev (zanje je bila to ozkost) in njegove poglede na zapletene razmere v domovini. Medsebojno spoštovanje se je naposled sredi decembra 1942 skvarilo.

Kriv je bil diametralno različen pogled na ključno vprašanje o nevarnosti boljše vizije na makro ravni. Močno sta se sprla, kot je pisatelj nekemu prijatelju v Clevelandu med drugim zapisal:

*Danes sem se zapletel v prepir s Snójem [...] Strahovito sva se sporekla in nikoli več se ne mislim sestati z njim. Izrazil je mnenje, da bodo Nemci zadržali Ruse tam, kjer so, če pa bodo videli, da jim preti poraz, potem jim bo ljubše, da jih zasedejo ameriške in britanske čete kakor pa Rusi. Snój je rekel, da upa, da bodo ameriške čete zasedle Jugoslavijo in Balkan, češ, to bi bilo pametno, saj bi tako preprečili širjenje komunizma v Evropi. Jaz dvomim o tem.*³⁹

Glede na zapisano lahko rečemo, da je Snój zagovarjal tezo o nevarnosti boljše vizije Evrope ali pa vsaj njenega vzhodnega dela, kar je, kot je jeseni 1942 Rendel razlagal britanskemu zunanjemu ministru, postajala vedno večja

38 Aprila 1942 je npr. Snój Adamiču pisal naslednje: »V Londonu vlada še večja konfuzija, vrte se v začaranem krogu. Naleteli so na resne težave pri Angležih in naših v Cairu [Kairu] kar je zavrlo razvoj in ustvarilo ozračje še težje. O tem vam imam mnogo povedati« (ARS, SI AS 1931, šk. 577, a. e. XVII/5, 9631, pismo Franca Snoja Louisu Adamiču, New York, 21. 4. 1942).

39 Odlomki iz pisma Louisa Adamiča prijatelju iz Clevelanda, 16. 12. 1942, v Biber (1988, dok. II, 679); prim. Adamič (1983, 107–108).

preokupacija begunske vlade.⁴⁰ Na take poglede je očitno vplival – preko Kreka in verjetno Kuharja – tudi odmev kalkulacij vatikanskih krogov. Podoben strah ali pravzaprav pravo protikomunistično histerijo je bilo namreč zaznati v vatikanskih krogih oziroma pri samem papežu Piju XII. V zvezi s tem je, od začetka leta 1943 dalje, bistvo sporočil nekaterih nemških diplomatov naslednje: za papeža je prioriteta, da nacistična Nemčija zaustavi komunistično Sovjetsko zvezo, v tem pa so lahko interesi obeh strani – nemške in papeževe – skladni; anglo-ameriška politika sodelovanja s Stalinom je torej zgrešena.⁴¹ Ne glede na verjetno pretirane nemške ocene je bil to tragičen in naiven ter povsem nerealističen pogled v zvezi s tedanjimi prioritetami vseh protiosnih zaveznikov v svetovni vojni, ki ga je med drugim osvojil tudi protipartizanski tabor na Slovenskem in ga usodno zaznamoval, s tem pa hkrati zaznamoval predstavnike SLS v emigraciji.

Biti v sporu z vplivnim Adamičem je očitno predstavljalo veliko težavo za Snoja. Tudi po oceni britanske službe za posebne operacije, *Special Operations Executive* (SOE), iz začetka marca 1943, pisatelj uživa med Američani velik ugled, saj da je zelo popularen avtor, pa tudi osebni prijatelj Rooseveltove žene Eleanor in obenem goji stike s predstavniki jugoslovanske begunske vlade, ki pa v večini ne marajo njega in njegovih pogledov. Adamič namreč podpira partizane, Mihailovića pa ocenjuje, da je res storil nekaj napak, a za njegove zgrešene ali pa vsaj nerodne poteze bolj kot njega obtožuje begunsko in britansko vlado.⁴² Ne glede na parcialno oceno lahko rečemo, da je bilo tudi britanskim krogom jasno, kako Snaj in njegovi somišljeniki občutijo močno Adamičevo »konkurenco«.

Razdor so nasprotna tolmačenja »domačih razmer« dodatno poglobljala. Po eni strani so nekateri vodilni med Slovenci v ZDA Snoju zamerili, ker da je vedel, kako so vaše straže sprejele orožje od Italijanov, a jih o tem ni pravočasno obvestil.⁴³ Očitno ni zaleglo, da je sam Snaj na začetku leta 1943 na radiu ostro obsodil kolaboracijo, da sta podobno Krek in Kuhar svarila pred posledicami, da take kolaboracije ni odobral niti Gabrovšek (Snaj, 1998/32: 28. 5. 1998, 56). Po drugi strani so se pojavljale različne interpretacije umorov s strani partizanske Varnostno-obveščevalne službe Lamberta Ehrlicha (26. maja 1942) in Marka Natlačena (13. oktobra 1942); na t. i. povojnem Nagodetovem procesu

40 George W. Rendel, British Embassy to Yugoslavia, to Anthony Eden (No. 47, Very Confidential), 18. 11. 1942, 3, fotoreprodukcija v Jarman (1997, 215).

41 Prim. npr. v italijanščino prevedene in objavljene dokumente nemških diplomatov, 23. 2., 7. 3., 5. 7., 3. 9., 8. 10., [nedatirano sporočilo, ki se navezuje na mnenje nemškega veleposlanika v Vatikanu, 13. 12. 1943] in 16. 12. 1943, v Tranfaglia, Casarrubea in Cereghino (2011, 31–33, 38–40, 53–55); prim. tudi uvodne razlage in komentarje k nekaterim objavljenim dokumentom oziroma izseke nekaterih drugih dokumentov v Tranfaglia, Casarrubea in Cereghino (2011, 5–7, 236, 242). Prim. obenem v italijanščino preveden in objavljen ameriški dokument, 13. 12. 1943, ter komentarje urednikov, v Tranfaglia in Casarrubea (2004, 218–219).

42 TNA HS 5/877, D/H72 [Hugh G. N. Seton-Watson] to B.1 [Yugoslavia country section – sekcija SOE za Jugoslavijo] (B1/8/1/72/59): American Interest in Yugoslav Affairs, 3. 3. 1943, [1]–2.

43 Tako bi lahko npr. razumeli pismo Louisa Adamiča Kazimirju Zakrajšku, 18. 1. 1943 (v angleščini), v Friš (1995, dok. 224, 163–165); prim. objava (v slovenščini) v Adamič (1983, 102–105).

je med drugim bilo govora, kako je Adamič aprila 1943 razlagal Furlanu, da Snojeve informacije glede obeh »ne odgovarjajo resnici, in da je bila obsodba teh dveh [...] upravičena«. ⁴⁴ Pisatelju je ravno tedaj Furlan zaupal svojo oceno o omenjenem Snojevem prevrednotenju Natlačena, in sicer da »način, kako Snoj skuša opravičevati Natlačenov kolaboracionizem, govori sam zase«. ⁴⁵

Kljub vsemu v svojih spominih Snoj – presenetljivo – zapiše, da sta z Adamičem še dalje gojila stike in je tudi njun zadnji sestanek, 15. maja 1943, potekal brez komplikacij (Snoj, 1998/36: 2. 6. 1998, 6); čez nekaj dni je Snoj zapustil ZDA.

Problematični odnosi z Zakrajškom so se nadaljevali tudi med drugim Snojevim obiskom ZDA. Pater je bil sicer v svojih odločitvah ne ravno dosleden. Če je po eni strani Janezu Hladniku v pismu zaupal, da se v politiko ne bo več vmešal, saj je prišel v ZDA Snoj, ki je skupaj s Krekom minister v kraljevi vladi, ⁴⁶ se tega ni povsem držal. Od konca leta 1942 je namreč za nekaj mesecev opravljal funkcijo tajnika Slovenskega ameriškega narodnega sveta (SANS), skupne organizacije, ki je združevala Slovence različnih političnih usmeritev. Zaradi ideoloških razlik s socialistično ali napredno usmerjenimi odborniki organizacije je nato 10. aprila 1943 odstopil (Friš, 1995, 15). Obenem je bil Zakrajšek občasno zelo kritičen do Snojevega delovanja. Novembra 1942 je npr. govoril »o srbskem Snoju«, da je politično neizkušen, da je trmast, da se boji za lasten stolček, da bi bil Čok bistveno boljši minister kot on. ⁴⁷ Snoj je izvedel za te kritike ⁴⁸ in lahko si predstavljamo, da mu niso olajšale dela, saj je bil pater znana osebnost med ameriškimi Slovenci. Verjetno pa mu je delo še bolj otežkočil Čok.

Z njim so se predstavniki SLS zapletli v spor že spomladi 1941 v Palestini. Vzrokov za to je bilo več. Britanci so ocenjevali, da nasprotja izvirajo iz ljubosumnja politikov SLS, ki skrbno varujejo svoje politične pozicije in Čok bi jih lahko ogrozil. Glavni vzrok spora pa je ležal v različnih ideološko-političnih stališčih. Razglasitev politikov SLS za Slovensko narodno vodstvo kaže na njihovo ideološko ekskluzivnost, pri čemer se niso imeli za predstavnike najmočnejše slovenske stranke, ampak kar za voditelje celotnega naroda. Liberalce je seveda takšno stališče motilo, kot tudi, da se z njimi niso posvetovali glede omenjene spomenice o mejnih zahtevah iz maja 1941. Po drugi strani so v sporu odigrale svojo vlogo tudi osebne želje Čoka, ki je bil znan kot politično zelo ambiciozen, vodilni stranke SLS v emigraciji pa so ga tudi označevali, da je svojeglav, povezan z britanskimi tajnimi službami in prostozidarstvom, da si z izkoriščanjem patriotizma želi vstopiti v begunsko vlado (Bajc, 2000, 121–124; 2002, 96). Kot drugi politiki SLS tudi

44 Prepis devetega dne obravnave, 9. 8. 1947, v Jeraj in Melik (2015, 675).

45 ARS, SI AS 1931, šk. 577, a. e. XVII/5, 9714–9715, pismo Borisa Furlana Louisu Adamiču, 29. 4. 1943.

46 ARS, SI AS 1660, šk. 6, a. e. I, mapa 7, pismo Kazimirja Zakrajška Janezu Hladniku, januar 1942.

47 Pismi Kazimirja Zakrajška Borisu Furlanu, 23. 11. 1942, in Kazimirja Zakrajška Jožetu Grdini, 24. 11. 1942, v Friš (1995, dok. 212 in 213, 151–154); prim. Godeša (1999, 111; 2006, 256); Bajc (2000, 129; 2002, 115).

48 ARS, SI AS 1660, šk. 6, a. e. II, mapa 21, pismo Franca Snoja Izidorju Cankarju, New York, 5. 2. 1943, in prepis pisma z dne 24. 11. 1942.

Snoj ni imel dobrega mnenja o Čoku. Kot je pisal v svojih spominih, ga je imel za osebo, ki je še zmerom »na plačilni listi Angležev, hkrati pa je prejemal plačo tudi od jugoslovanske vlade«, da nadvse spletkari, to pa z namenom, da odstrani iz vlade Kreka ali pa njega (Snoj, 1998/6: 23. 4. 1998, 6; prim. Snoj, 1998/8: 25. 4. 1998, 6). Podobno so menili v ameriški obveščevalni službi, in sicer, da je Čok že v Londonu in nato v ZDA sodeloval z velikosrbskimi politiki, ki so ga uporabljali za izvajanje pritiska na Kreka in Snoja. S predstavniki SLS, zlasti s Snojem, pa tudi z liberalnim Furlanom je povsem skregan (Biber, 2000, 232–234). Ocena glede Čokovega tesnega sodelovanja z zagovorniki Velike Srbije je bila pretirana, ni pa bila glede napetih odnosov.

Po prihodu Čoka v ZDA v prvi polovici marca 1942 sta se namreč s Snojem zapletla tudi v osebni spor (Snoj, 1998/27: 22. 5. 1998, 4), ki se je nato nadaljeval vsa vojna leta. Čok je bil do Snoja, Kreka in drugih »klerikalcev« nadvse kritičen. Kot je zaupal Rudolfu, svojemu najtesnejšemu medvojnemu sodelavcu, so bile izbire predstavnikov SLS v emigraciji zanj povsem zgrešene in da taki zavoženi politiki »doma« številni nasprotujejo ter je že januarja 1943 napovedal njihov polom (Bajc, 2002, 116–117). Glede na razvoj dogodkov je imel še kako prav; zanj je bilo sploh značilno, da je uspel marsikaj napovedati. Ne nazadnje se je Čok, kljub temu, da ni bil komunist, že zgodaj navdušil za partizansko gibanje in je v ZDA med prvimi – če ne celo prvi – Adamiča informiral o Titu. Nasprotniki partizanstva so v Čoku, kot v ostalih (npr. v Furlanu) videli simpatizerje za komunistično revolucijo (npr. Arnež, 1997, 54). Bile so to poenostavljene ocene, saj so v resnici vodilni komunisti v Sloveniji Čoka in somišljenike dojemali skrajno negativno.

Če so bili odnosi torej med Snojem in drugimi predstavniki SLS na eni strani ter Čokom na drugi slabi, to še ne pomeni, da med njimi ni bilo nekaj skupnih točk. Govorimo o prizadevanjih, da bi se meje s sosednjimi državami na novo zarisale v korist Jugoslavije. V tem smislu je Čok deloval kot predsednik Jugoslovanskega odbora iz Italije in s tajnikom, Rudolfom, sta kljub vsemu skušala pridobiti predstavnike SLS v emigraciji ter seveda vlado, da bi podprli cilje Odbora. Zaradi tega si je Rudolf tudi prizadeval preseči ideološke razlike. Dokumentirani so njegovi stiki s Furlanom, pa tudi Krekom (Bajc, 2002), a obenem nam podrobnejša analiza virov pokaže, da je poskušal imeti dobre odnose tudi z drugimi iz Krekovega kroga. Pomembno vlogo je glede tega odigralo omenjeno glasilo Odbora, *Bazovica*, ki je vsekakor največ pozornosti posvečalo mejnemu vprašanju (Bajc, Herceg & Mujdrica, 2023) in bralce obveščalo o pobudah s tem v zvezi vseh slovenskih politikov v emigraciji. Tako tudi Snoja, o katerem je časopis objavil tudi nekaj fotografij.⁴⁹ Opozarjamo, da je na straneh *Bazovice* prikazano, kot da med Slovenci v ZDA in

49 Bazovica, 13. 10. 1941: Dragi moji prijatelji in rojaki!, 1; 18. 7. 1942: Slovenci ob usodni uri, 1; 18. 7. 1942: Newyorško pismo, 4; 18. 10. 1942, Vincent Cankar: Zbrali smo se v času grozodejstev, 2; 18. 10. 1942: Minister Snoj, Čas je, da spregovorimo ..., 2–3; 10. 9. 1944: Izpod latnika – Minister Franc Snoj je odletel med slovenske bojovnike maršala Tita, 16; 24. 9. 1944: Politična in vojaška ofenziva v Jugoslaviji, 10.

predstavniki begunske vlade prevladuje sloga, kar je bilo pretirano; komentari o neslogi med Slovenci so se pojavljali glede razmer v zasedeni Jugoslaviji.

O Furlanu je imel Snaj boljše mnenje, čeprav je glede tega v svojih spominih nekoliko nedosleden. Na enem mestu piše, da sta v ZDA vse do Furlanove opredelitve za OF v začetku letu 1943 korektno sodelovala (Snaj, 1998/6: 23. 4. 1998, 6; prim. Snaj, 1998/33: 29. 5. 1998, 4), na drugem pa, da je oktobra 1942 Furlan že nihal med podporo partizanom in dotedanjo linijo (Snaj, 1998/29: 25. 5. 1998, 6); o tej fazi je na t. i. povojnem Nagodetovem procesu bil bolj direkten, da sta pač tedaj »prišla v precejšnja nasprotja, ker je on že takrat v glavnem zastopal smer OF, dočim je jaz takrat nisem zastopal in se je najino razmerje precej ohladilo«. ⁵⁰ Lahko rečemo, da so tudi drugi politiki SLS v emigraciji gojili manj strožje mnenje o Furlanu, čeprav so tudi njega ocenjevali, da je liberalec in prostozidar (Bajc, 2002, 79). Omenili smo že dobro sodelovanje med Snajem in Furlanom pri objavi brošure *Fighting Yugoslavia*, nekateri primarni viri, ki smo jih ali pa jih bomo še omenili, pa kažejo na to, da tudi med njima ni bilo povsem idilično. Na povojnem procesu leta 1947 je npr. Snaj razkril, da je Furlan zadnjo stran brošure, ki se je izrazilo postavila na stran partizanov, »nekako naskrivaj skozi spravil«. ⁵¹

Najmanj »idile« pa je bilo med Snajem in Fotićem, kar je bilo glede razmerij moči v emigrantski vladi tudi najbolj problematično za predstavnike SLS. Predvsem so se odražale velike razlike med velikosrbskim in SLS-ovskim konceptom. Že ob prihodu v London je namreč Fotić dal vedeti Kreku, da se Slovenci ne smejo potegovati za spremembo mej, a je slednji kljub temu vztrajal, da morajo nadaljevati s propagando, s katero je treba informirati svetovno javnost o svojih zahtevah (Arnež, 2002, 294–295). V november 1941 segajo prvi predlogi, da bi Fotića zamenjali, čemur so bili proti v *State Departmentu* (Klemenčič, 1987, 172); na svojem mestu je ostal vse do Tito-Šubašičevega dogovora junija 1944.

Za razumevanje Snajevih pritožb na njegov račun je vsekakor treba vedeti, da sta se zapletla v politična trenja kmalu po Snajevem prihodu v ZDA, ko se je med drugim znašel na liniji s Kosanovićem in Šubašičem. Oba sta namreč šefa jugoslovanskega poslaništva v ZDA obtoževala, da je nastrojen proti Jugoslaviji in da podpira velikosrbske elemente, zbrane okoli lista *Srbobran*. Po njunem mnenju je ravno on v začetku novembra 1941 časopisu izročil omenjeni memorandum Srbske pravoslavne cerkve, katerega objava je dodatno zastrupila odnose med ameriškimi Hrvati in Srbi. Časopis prav tako ni bil preveč naklonjen Slovencem (Kosanović, 1984, 26–28). ⁵² Iz ZDA je tako vladna misija marca 1942 predsedniku vlade Jovanoviću predlagala, da je treba odstraniti iz diplomacije Kraljevine Jugoslavije vse tiste, ki škodujejo boju za obnovo Jugoslavije. ⁵³ Jasno je bilo, da je v prvi

50 Prepis sedmega dne obravnave, 7. 8. 1947, v Jeraj in Melik (2015, 574–575).

51 Prepis sedmega dne obravnave, 7. 8. 1947, v Jeraj in Melik (2015, 586).

52 Spomenico je v ZDA verjetno iz Londona prinesel tamkajšnji jugoslovanski poslanik Ivan Subotić (nekateri pišejo Subbotić), nato pa je Fotić poskrbel za njeno diseminacijo (Brandes, 2003, 135).

53 Telegram Boža Markovića Slobodanu Jovanoviću, Washington, 23. 3. 1942, v Krizman (1981, dok. 135, 293).

vrsti ciljalo prav na Fotića, a se je njemu v bran odločno postavil zunanji minister Ninčič in šel v »protinapad«. Cankarju se je npr. pritoževal, da se Snój druží samo s Kosanovićem, kar vzbujá pri Srbíh odpor,⁵⁴ nato se je začelo govoriti, da bo Fotić povišan v veleposlanika.

ZDA so se namreč sredi leta 1942 odločile dvigniti svoje poslaništvo pri jugoslovanski kraljevi vladi na raven veleposlaništva, zato pa je Ninčič menil, da mora tudi kraljeva vlada dvigniti svoje poslaništvo v ZDA na raven veleposlaništva – to bi v praksi za Fotića pomenilo službeno povišanje. Temu so Slovenci v emigraciji odločno nasprotovali, npr. Furlan⁵⁵ in ravno tako Krek, ki je britanskemu *Foreign Officeu* razlagal, da je pač Fotićeva podpora listu *Srbobran* škodljiva za jugoslovansko idejo, saj list podpira separatizem. Obenem so od kraljevega obiska v ZDA junija 1942 tamkajšnji številni Slovenci in Hrvatje še bolj sumničavi do Fotića (podrobneje o tem v nadaljevanju). Tudi britanska diplomacija ni bila nadvušena nad povišanjem, a je hkrati menila, da nima veliko možnosti vpliva.⁵⁶

Spor je dosegel enega izmed vrhuncev 1. septembra 1942, ko se je v vladnih krogih razvila burna razprava, s tem v zvezi pa je Krek zavzel realistično ali bolj rečeno pragmatško držo, s katero pa Snój očitno ni povsem soglašal. To je razvidno že iz glasovanja na seji begunske vlade, ko je bil Snój med tistimi, ki so bili za odstavek Fotića, medtem ko Kreka na seji sploh ni bilo; kljub temu, da mu je bila večina proti, je kralj Fotića obdržal in ga povišal v veleposlanika.⁵⁷ Krek je dva dni pozneje Cankarju razlagal svojo izbiro: treba bo storiti vse, da se bo Fotić zavzel za združitev vseh Slovencev v Jugoslaviji; ostal bo namreč na položaju, ne glede na to, ali so Slovenci oziroma SLS za njega ali proti njemu; ima pač odlične pozicije pri amerškem zunanjem ministrstvu in Američani tega niti ne skrivajo pred javnostjo. Pred Slovenci – je nadaljeval Krek – sta tako dve možnosti: ali imajo Fotića za sovražnika ali pa izkoristijo njegov vpliv za osvoboditev Trsta in Celovca. Krek je torej menil, da če že morajo trpeti Fotića, je nuja postati njegov prijatelj oziroma pri njem ustvariti vtis, da sta Cankar in Snój njegova najboljša prijatelja. V vsakem primeru mu je treba vcepiti v glavo, da se zavzame za vso jugoslovansko ozemlje, vključno s Trstom in Celovcem. Glede Snoja pa je Krek zapisal, da »me ni popolnoma ubogal, in ima nekoliko težje stališče«, ampak tudi on bo moral sprejeti omenjeno stališče. Po Kreku bo skratka potrebno prenašanje vseh hudih stvari – tudi Fotića –, kajti brez njegove pomoči ne morejo vplivati na vlado ZDA za priključitev Koroške in Primorske k Jugoslaviji.⁵⁸ Krek se je hkrati zavedal, da bo imel Fotić v

54 ARS, SI AS 1660, šk. 6, a. e. II, mapa 9, pismo Izidorja Cankarja Mihi Kreku, 27. 7. 1942.

55 ARS, SI AS 1931, šk. 577, a. e. XVII/5, 9646, pismo Borisa Furlana sovjetskemu konzulu v New Yorku, 9. 9. 1942; prepis v Jeraj in Melik (2015, 942–943).

56 TNA FO 371/33477 R 5664/517/92, George W. Rendel, British Embassy to Yugoslavia, to D. F. Howard, Foreign Office (S.O. 232), 27. 8. 1942, in komentarji funkcionarjev Foreign Officea, 28. 9. 1942 [dvakrat].

57 NARA, RG 226, E 92, B 169, F 1, A. Vucinich to U. L. Amoss: Some Current Yugoslav News, [začetek decembra 1942], 2–3; prim. Zapisnik seje Jugoslovanske begunske vlade, London, 1. 9. 1942, v Krizman (1981, dok. 203, 379–387 [zlasti uredniška pripomba]); Brandes (2003, 233); Rahten (2009, 142).

58 ARS, SI AS 1660, šk. 6, a. e. II, mapa 21, pismo Mihe Kreka Izidorju Cankarju, 3. 9. 1942.

ZDA na razpolago veliko denarnih sredstev in britanskega veleposlanika opozoril na tveganje, da še zmerom namerava povsem prekiniti stike s Hrvati in Slovenci, saj je njegov namen le Velika Srbija. Številni jugoslovanski politiki so mu zaradi tega nasprotovali, a nič ni kazalo, da bi mu zunanji minister Ninčič odvzel podporo. Pri takem razmerju moči je Krek odsvetoval britanski poseg, saj bi to le zaostriilo že tako napeto situacijo.⁵⁹ Ponovni dokaz, da je Krek presodil, kako močni so bili v begunski vladi velikosrbski načrti in se je zato njim bolje prilagoditi.

Iz Krekovih besed je razvidno, da ga Snoj ni popolnoma upošteval, saj mu je bil politično odgovoren glede na to, da je bil Krek že v Palestini izbran za vodjo predstavnikov SLS v tujini. Nekatere Snojeve poteze so tako bile v nasprotju z omenjenimi navodili iz septembra 1941; v tem primeru, da mora SLS vedno strogo paziti, da ne bo nikdar dala nobenemu povoda, da bo izključena iz vlade, saj je samo v njej možno zagovarjati slovensko stališče in storiti vse potrebno za sporazum med Hrvati in Srbi, brez katerega Jugoslavije ne bo – in brez slednje je usoda slovenskega naroda na nitki. Nekatere Snojeve poteze torej niso bile v skladu z navodili, kar Kreku, razumljivo, ni bilo všeč. K tej Snojevi »samovolji« je seveda prispevalo dejstvo, da je bil v ZDA obdan z ljudmi, kot sta bila Kosanović in Šubašić, ki sta bila znana kritika velikosrbskih tendenc v vladi. Tudi osebnostno sta se Snoj in Krek nekoliko razlikovala, kot je razvidno iz mnenj njunih sodobnikov. Večina liberalnih Slovencev ni imela dobrega mnenja o Kreku, medtem ko je bil zanje Snoj bolj sprejemljiv. Adamič je tako npr. septembra 1942 razlagal Janku Roglju, da Kreku ne zaupa, o Snoju pa, da »ni slab dečko«, ter da je »ozadje njegove politične stranke, na katero je navezan, druga zadeva«.⁶⁰ Furlan pa je ocenjeval Snoja kot človeka, ki ima višje »moralne kvalitete« kot Krek ter menil, da je bolj pripravljen na kompromise, ker ni ekstremen in razume položaj.⁶¹ Na takšne ocene moramo seveda gledati z določeno distanco, saj so bile po vsej verjetnosti delno subjektivne. Vsekakor pa Furlanovo mnenje kaže na določene razlike v karakterju med Snojem in Krekom, kar ima lahko znotraj neke politične stranke za posledico različne metode političnega boja oziroma različno politično taktiko.

Kljub pomislekom in polemikam je vlada namesto odpoklica povišala Fotića v veleposlanika in ne glede na Krekova navodila so Snojevi odnosi s Fotićem še naprej ostali hladni. Odseku obveščevalne službe OSS za tuje narodnosti (ki je pozorno sledil pripadnikom tujih narodnosti v ZDA) je uspelo izvedeti, da je sicer Snoj najprej ubogal Kreka in se – ne da bi obvestil Šubašića in Kosanovića – s Fotićem srečal, nato pa so drugi analitiki OSS registrirali več neuspešnih Fotičevih poskusov, da bi se s Snojem zblížala.⁶² Kaže, da je torej Snoj do Kreka ohranjal

59 TNA FO 371/33477 R 7218/517/92, George W. Rendel, British Embassy to Yugoslavia, to P. J. Dixon, Foreign Office (No. S.O. 358), 27. 10. 1942.

60 ARS, SI AS 1931, šk. 578, a. e. XVI/4, 9250, pismo Louisa Adamiča Janku Roglju, 23. 9. 1942.

61 ARS, SI AS 1931, šk. 577, a. e. XVII/1, 9427, Zaslišanje Borisa Furlana, 20. 6. 1947.

62 NARA, RG 226, E 106, B 10, F 52, Office of Strategic Services, Foreign Nationalities Branch (B-2): Yugoslav Politics in the United States, 14. 9. 1942; E 92, B 169, F 1, A. Vucinich to U. L. Amoss: Some Current Yugoslav News, [začetek decembra 1942], 8.

strankarsko disciplino, a je bil spor s Fotićem verjetno že nepremostljiv. K temu so pripomogli tudi drugi razlogi.

Po eni strani so bili vezani na Snojevo vlogo v Informativnem centru. Omenili smo že, da ga Fotić ni maral, ker ga ni mogel nadzorovati. Nato se je pritoževal predsedniku vlade Jovanoviću, da Center piše proti Mihailoviću. Objava omenjene Furlanove brošure zagotovo ni vodila k izboljšanju odnosov,⁶³ kot si je želel Krek, in izid te brošure je pripeljal Fotića, ki ni poznal vseh okoliščin povezanih z izidom, celo do sklepa, da Snaj simpatizira s partizani. Fotiću to ni bilo všeč, saj je bil odločen nasprotnik partizanov (npr. Tomasevich, 1979, 241), in kot se je spominjal Snaj, zlasti ko so jih v okviru Centra omenjali na nivoju Srbije; medtem ko Fotića partizanstvo na Slovenskem ni ravno vznemirjalo (Snaj, 1998/22: 15. 5. 1998, 11).

Po drugi strani je obisk kralja Petra II. v ZDA junija 1942 pustil hude posledice. Tedaj je namreč prišlo tudi do »bratenja« med Sforzo in zunanjim ministrom Ninčićem – Arnež slednjega označi, da je bil znan italofil (Arnež, 2002, 306). O srečanju, pri katerem je Fotić očitno imel pomembno vlogo, je bil Snaj na tekočem. Glavni poudarki so bili naslednji: Sforza in Ninčić sta se sestala, saj sta bila stara znanca, še iz časov prve svetovne vojne; Ninčić je zatrjeval, da je bila njegova politika ravno taka kot tedaj, zato pa bi morali biti Jugoslavija in Italija po tej vojni zaveznici proti Nemčiji; Sforza je tudi pomiril, saj da nima velikosrbskih interesov; o mejah sploh nista razgovarjala.⁶⁴ Tudi Matjaž Klemenčič opisuje ta sestanek in dodaja, da je bilo med drugim govora o možnostih, da bi Trst in Reka (Rijeka) postali svobodni mesti, podobno kot Gdansk med obema vojnama (Klemenčič, 1987, 192). Vsebina sestanka je kmalu postala znana in razburila Slovence, ki so, kot je že zapisal Boris Mlakar (1998, 313), trdili, da je bil Sforza bolj jugoslovanski kot Ninčić.

Kakšen je bil pomen tega razgovora, posredno razberemo iz Cankarjevih dokumentov – kopija pisma Sforze je šla v London, poznavalcu primorske problematike Wickhamu Steedu, a ga je prvotno napisal Ninčić. V njem je potrjeval znane podatke pogovora, da je bil pač zadovoljen in da se čuti potreba po vzpostavljanju dobrih jugoslovansko-italijanskih odnosov. Steed je s svoje strani zapisal, da je imel priliko govoriti s člani jugoslovanske vlade v Londonu in s *Foreign Officeom* ter prišel do zaključka, da bi bila potrebna: 1) neka balkanska konfederacija; 2) da bi bili dobri jugoslovansko-italijanski odnosi primerni proti Nemčiji in to tudi po vojni; 3) da se na zadovoljstvo vseh rešijo problemi Trsta in Reke, in sicer tako, da postaneta svobodni mesti pod protektoratom Italije in Jugoslavije. Steed je še preciziral, da je Sforza odobral prvi dve točki, tretje pa ne, ker naj bi diskriminirala Italijane na Jadranu.⁶⁵

63 ARS, SI AS 1931, šk. 577, a. e. XVII/1, 9332, Zaslisanje Borisa Furlana, 29. 5. 1947.

64 ARS, SI AS 1660, šk. 6, a. e. IV – Poročila, note, resolucije, 16. 7. 1942, [zabeležka o razgovorih Snoja z osebo, ki se je pogovarjala s Sforzo o srečanju z Ninčićem].

65 ARS, SI AS 1660, šk. 6, a. e. IV – Poročila, note, resolucije, 28. 7. 1942.

Za boljše razumevanje teh načrtov pa je poskrbel tudi neki nepodpisani avtor, ki je bil očitno zelo dobro informiran in je imel dobre analitične sposobnosti. V svojem komentarju je zapisal, da se je Sforza v resnici bal velikosrbskih idej, ki so bile res močne (npr. pisanje *Srbobrana*), zato pa si je želel obnovljene Jugoslavje, pri tem pa se Italija ne bi odpovedala Primorski. Sforza je tudi delal na balkanski federaciji, v katero bi vstopila poražena Italija, saj je bil prepričan v italijanski vojaški poraz. Kot članica federacije pa bi Italija lahko nadaljevala svojo »prijateljsko ekspanzijo na Balkanu.« Za Italijo je bil torej to ugoden načrt, ki ga je Ninčič odobril, za Slovence pa izjemno škodljiv, kot je menil pisec komentarja. Sforza naj bi tudi brez dvoma sam poskrbel, da so prišle do Snoja informacije o razgovoru z Ninčičem in glede dopisovanja s Steedom. Računal naj bi namreč, da je bil Ninčič že star (letnik 1876), da se velikosrbska politika ne bo obnesla in je torej iskal druge primerne jugoslovanske politike, ki bi z njim sodelovali. Nepodpisani pisec se je nato spraševal, ali bi bilo treba ukrepati, je pa še ocenjeval, da je bila država brez pravega vodstva, ne za notranjo kot tudi ne za zunanjo politiko. Vsekakor naj bi se moralo kmalu kaj zgoditi, takrat pa bi italijansko vprašanje postalo aktualno. V prihodnjih razgovorih z Italijo naj bi poudarili, da se mora Jugoslavija politično nasloniti ali na Rusijo ali na Italijo ali na Nemčijo. Na koncu je bil piščev komentar dovolj zgovoren: »Nam je Rusija po vsem bližja, z njo imamo zgodovinske zveze prijateljstva, z Italijo samo spomine sovraštva in prevare. Kaj nam more dati Italija? Ali obljube, ki jih doslej ni nikoli držala?«⁶⁶

O teh razgovorih je Krek avgusta 1942 pisal Cankarju, da je očitno Sforza računal na jugoslovanski pritisk glede Primorske, zato pa je načel argument, da je Italija pripravljena pogovarjati se o neki mednarodni ureditvi Trsta. Ta varianta bi seveda nekoliko zadovoljila Slovence, a je istočasno Krek izrazil dvom v iskrenost Sforze in imel druge pomisleke: »Vprašanje je samo ali bo srbski zunanji minister Jugoslavije resno in intenzivno branil naše obmejne zahteve, kaj če jih ne bo, in ali je Sforza tisti človek, ki bo govoril v imenu poveljne Italije.«⁶⁷ Nevarnost torej, da bi med drugim zapadli prefinjeni taktiki: ugodne italijanske obljube za Slovence bi dal nekdo, ki ne bi bil uradni predstavnik, zato pa bi jih uradna Italija zlahka kadar koli demantirala. Kot znano je Sforza še dalje prepričeval zahodne zaveznike v nedotakljivost mej in časopisne polemike s slovenskimi predstavniki so se nadaljevale.

Vprašanje enotne organizacije ameriških Slovencev za pomoč »stari domovini«

Zapleteno vprašanje vzpostavljanja enotne organizacije ameriških Slovencev za pomoč »stari domovini«, za katero si je Snoj zelo prizadeval, se je začelo še pred njegovim prvim obiskom ZDA, pravzaprav takoj po napadu sil osi na Jugoslavijo. Prve aprilске dni, podobno kot med prvo svetovno vojno, so ameriški

66 ARS, SI AS 1660, šk. 6, a. e. IV – Poročila, note, resolucije, 7. 8. 1942.

67 ARS, SI AS 1660, šk. 6, a. e. II, mapa 9, pismo Mihe Kreka Izidorju Canakrju, 24. 8. 1942.

Slovenci začeli z organiziranjem in zbiranjem pomoči, o čemer so časopisi takoj poročali (Friš, 2001, 276–277). 19. aprila 1941 so nato nekateri slovenski politiki iz različnih ideoloških taborov ustanovili Jugoslovanski pomožni odbor – slovensko sekcijo (JPO-SS). Med ustanovitelji so tako bili liberalca Janko N. Rogelj in Vincenc Cainkar, socialist Ivan Molek, katoliški politik Josip Zalar ter še nekateri drugi ugledni ameriški Slovenci. Njen namen je bil, da zbira denarno in drugo pomoč za t. i. staro domovino, ki jo je zajela vojna. Kot je poročala *Prosveta*, glasilo Slovenske narodne podporne enote, se pravi socialistične usmeritve, so sodelujoče organizacije predstavljale skupno kar 147.235 članov,⁶⁸ torej približno polovico tedanjih Slovencev v ZDA. S podobnimi organizacijami Hrvatov in Srbov so se maja tudi domenili za skupno akcijo,⁶⁹ istega meseca pa so nekateri slovenski katoliški krogi ustanovili svojo organizacijo, Pomožno akcijo Zveze slovenskih župnij. Vodil jo je pater Bernard Ambrožič, po prihodu v ZDA avgusta 1941 pa je vidno vlogo v njej začel igrati pater Zakrajšek. Pomožna akcija je imela podobne namene kot JPO-SS (Klemenčič, 1987, 169) in bila glede na časopisno poročanje v letu 1941 pri začetnem zbiranju finančne pomoči uspešnejša (Friš, 2001, 277–278). Nastali sta torej dve organizaciji za zbiranje pomoči, ki pa sta se kmalu zapletli v spore, ki so bili predvsem ideološke narave. Pri tem je, po besedah Zakrajška, Snoj povsem favoriziral JPO-SS in nasprotoval vsakršni katoliški akciji zbiranja ter dosegel, da se mu je pater Ambrožič pokoril. Na splošno je Zakrajšek menil, da je JPO-SS ustvarila med ljudmi veliko zmede in bil zaradi tega zelo kritičen do Snoja in drugih predstavnikov begunske vlade.⁷⁰

Dne 15. novembra 1941 – ko Snoja ni bilo v ZDA – so se sestali predstavniki organizacij ameriških Slovencev, ki so sprejeli resolucijo, v kateri je med drugim bil predviden sklic kongresa ameriških Slovencev, kjer bi se dogovorili glede skupne politične akcije ameriških Slovencev za »staro domovino« (Klemenčič, 1987, 173–175). Snoj je očitno predhodno vedel za namero in podpiral večino točk resolucije. Naklonjen je bil tudi ideji o skupni politični akciji ameriških Slovencev in povojni obnovi Jugoslavije, ki bo temeljila na načelih demokracije in federacije, čeprav vprašanje federacije tedaj ni postavljal toliko v ospredje.⁷¹ Vendar se je tudi okoli predloga za kongres ameriških Slovencev kmalu razvila burna razprava, ko se je pojavilo dodatno vprašanje, ki je razmere še dodatno zakompliciralo: pojavil se je namreč dvom, ali je kraljeva begunska vlada resnični predstavnik jugoslovanskih narodov. Pater Ambrožič je temu oporekal in predlagal, da bi kongres sklical minister kraljeve vlade, torej Snoj. Tistemu delu ameriških Slovencev, ki so bili republikanci, pa takšen predlog ni bil všeč in so pričakovali, da politična akcija

68 *Prosveta*, 21. 4. 1941: Jugoslovanski pomožni odbor, 1; prim. 23. 4. 1941: Ameriškim Slovincem. Izjava Jugoslovanskega pomožnega odbora, organiziranega v Chicagu 19. aprila 1941, 1. O ustanovitvi JPO-SS prim. tudi Friš (2001, 277).

69 Ameriška domovina, 12. 5. 1941: Jugoslovanske organizacije združene za odpomoč naši stari domovini, 1.

70 Pismo Kazimirja Zakrajška Aleksandru Utankarju, 5. 1. 1953, v Friš (1995, dok. 257, 195).

71 ARS, SI AS 1660, šk. 6, a. e. I, mapa 7, pismo Franca Snoja Izidorju Cankarju, 23. 10. 1941; SI AS 1931, šk. 577, a. e. XVII/1, 9425 in 9434, Zaslišanje Borisa Furlana, 20. in 21. 6. 1947.

ameriških Slovencev teče neodvisno od kraljeve vlade (Klemenčič, 1987, 177), torej tudi brez Snoja.

Prizadevanja za enoten nastop so tako zaradi različnih nesoglasij zastala. Velika večina liberalno in socialistično usmerjenih ameriških Slovencev je namreč nasprotovala monarhiji in s tem kraljevi vladi, večina katoličanov pa je podpirala kraljevo vlado oziroma Snoja. Nesoglasja so se pojavila tudi glede pošiljanja pomoči v zasedeno Slovenijo. Po eni strani je JPO-SS pričakovala, da se bo pomoč v Slovenijo poslala šele tedaj, ko bo razjasnjeno, da bo prišla v prave roke – v bistvu je to pomenilo, da bi pomoč bila poslana po osvoboditvi Slovenije. Pomožna akcija pa je hotela pomoč poslati že v času okupacije, verjetno preko Vatikana (Klemenčič, 1987, 177–178). Omenjena prvotna Snojeva podpora tistih, ki so ustanovili JPO-SS, se je torej znašla pred težko preizkušnjo. Sklepamo, da je Snoj prvotno podpiral JPO-SS iz taktičnih razlogov, saj je vedel za nasprotovanje monarhiji v t. i. naprednih krogih. Drugače povedano, Snoj si je želel pridobiti njihovo podporo.

Snoj se je nato med svojim drugim obiskom ZDA zelo angažiral, da se vendarle organizira srečanje vodilnih Slovencev v ZDA, da bi končno zastavili skupno delo v prid domovine, obenem si je, po Furlanovih besedah, v začetku leta 1942 prizadeval za razrešitev nesoglasij.⁷² Na pobudo Louisa Adamiča (Adamič, 1983, 96) je 4. januarja v Clevelandu prišlo do sestanka, ki so se ga udeležili predstavniki različnih nazorov: iz naprednega tabora Etbin Kristan, Vatroslav Gril, Janko N. Rogelj in Anton Šabec, iz katoliškega pa Kazimir Zakrajšek, Bernard Ambrožič, James Debevc in Trbovc; srečanju je zaradi njegove avtoritete predsedoval Adamič; poleg Snoja sta se ga udeležila tudi Boris Furlan in jugoslovanski častni konzul v Clevelandu James Mally.⁷³ Sklenili so, da se bodo ameriški Slovenci vsestransko angažirali za osvoboditev domovine v okviru Jugoslavije, slednja pa bi morala svoje meje razširiti na Primorsko in Koroško. Glede zbiranja finančne pomoči so predstavniki katoliškega tabora razložili, da je že v teku, predstavniki t. i. naprednega pa so za to pokazali pripravljenost (Snoj, 1998/20: 13. 5. 1998, 4; glede mejnega vprašanja prim. Pirjevec, 2007, 176).

Po nekaterih podatkih se je na srečanju Snoj »zapletal zaradi ›ene stranke‹ in dveh nasprotnih odporniških gibanj» (Adamič, 1983, 96), se pravi – kot je opazil in nato obširno poročal navzoči Rogelj –, da je namenoma zamolčal vlogo partizanov, kot tudi da v Ljubljani obstajajo določena trenja in da so se nekateri poklonili Italijanom. Rogelj je na to opozorili Adamiča, a je slednji tedaj presodil, da je s kritikami Snoja iz taktičnih razlogov bolje počakati (Klemenčič, 1987, 180–181). Snoj v svojih spominih tega ni zabeležil in je sestanek ocenil kot, da je nepričakovano dobro uspel, saj se je osnoval iniciativni odbor, na podlagi katerega bi pripravili kongres ameriških Slovencev; nato se je 7. in 8. marca odvijalo novo srečanje (Snoj, 1998/20: 13. 5. 1998, 4). Primarni viri nam pokažejo, da nesoglasja niso bila povsem odpravljena oziroma so se pojavljali novi problemi. Že naslednji dan, 9. marca, je namreč Snoj pisal Roglju,

72 ARS, SI AS 1931, šk. 577, a. e. XVII, 9434, Zaslišanje Borisa Furlana, 21. 6. 1947.

73 Opozarjamo, da imamo na razpolago (Klemenčič, 1987, 179) deloma različna imena udeležencev sestanka.

da je iz Adamičevih podatkov izvedel, kako so Rogelj in njegovi somišljeniki vedno bolj nezadovoljni z njegovim delovanjem, zato pa je predlagal sestanek, na katerem bi rešili vsa nesoglasja.⁷⁴ Skepsa ni bila povsem odpravljena, saj je Rogelj po nekaj dneh Furlanu med drugim zapisal: »tudi ministru Snoju ne moremo preveč zaupati«.⁷⁵

Kljub temu je Snoju uspelo, da se je 1. maja udeležil seje JPO-SS, ko je govoril v prid sodelovanju s Pomožno akcijo.⁷⁶ Prizadevanja za skupno politično akcijo so tekla dalje, med drugim tudi po Snojevi zaslugi in 7. junija je bil na seji JPO-SS ponovno izvoljen odbor za skupno politično akcijo. Sestavili so tudi brzojavko ameriškemu državnemu sekretarju (zunanjemu ministru), v kateri so predlagali, naj oblasti ZDA upoštevajo, da bi bilo zelo koristno, če tiste primorske Slovence, ki so bili ob priselitvi uradno italijanski državljani in prepričani antifašisti, ne bi ocenjevale kot sovražne tujce. Podobne zahteve je postavljala tudi vladna misija. S tem so prispevali, da primorski Slovenci in istrski Hrvati niso doživeli podobne usode kot npr. japonski priseljenci, ki so jih ameriške oblasti zapirale v posebna taborišča. Adamič je glede vprašanja monarhije predlagal, da se ga ne postavlja v ospredje, ker je hotel obdržati enotnost politične akcije ameriških Slovencev. Na seji so obenem razpravljali o obisku kralja Petra II., ki je bil napovedan za konec meseca. Snaj je podal informacijo, da je prihod kralja preložen na jesen (Klemenčič, 1987, 190), pri čemer se je, kot smo videli, motil oziroma zelo verjetno mu je Fotič nameroma prikrival datum obiska.

V zvezi s kraljevim obiskom je na tem mestu treba dodati Snojevo oceno položaja, in sicer, da je obisk povzročil dodatna trenja v političnih odnosih med republikansko in monarhističnimi usmerjenimi ameriškimi Slovenci. Snaj je tako opozoril Kreka, da bo v kratkem jasno, ali bodo ameriški Slovenci obdržali slogo ali pa se bodo kot med prvo svetovno vojno zopet šli »kraljevaše« in republikance.⁷⁷ Nesoglasja glede vprašanja monarhije in legitimnosti kraljeve vlade so se končala tako, da je pripravljali odbor kongresa na svojem sestanku 20. oktobra 1942 sklenil, da vladni predstavniki lahko le prisostvujejo kongresu (ki se je nato odvijal decembra) in ne smejo sodelovati pri izdelavi programa ameriških Slovencev (Klemenčič, 1987, 196). To je v praksi pomenilo, da bo politični nastop ameriških Slovencev potekal neodvisno od begunske vlade in torej tudi Snaj.

Vprašanje odnosa ameriških Slovencev do vlade v emigraciji in Snaj je jeseni 1942 dobilo nove razsežnosti. Med ameriške Slovence so tedaj prodrle novice o partizanih in kaže, da je v t. i. naprednih krogih odločitev, da bo pomoč dobival le Tito oziroma Osvobodilna fronta (OF), v zakulisju padla že v mesecu septembru. Tedaj je namreč Roglej Furlanu razkril: »O.F. bo dobila veliko moralno oporo pri ameriških Slovencih, ker njih program lahko podpira vsak ameriški Slovenec.

74 ARS, SI AS 1590, šk. 1, a. e. V, telegram Franca Snoja Janku Roglju, 9. 3. 1942.

75 ARS, SI AS 1590, šk. 1, a. e. V, pismo Janka Roglja Borisu Furlanu, 21. 3. 1942.

76 ARS, SI AS 1590, šk. 1, a. e. V, Zapisnik seje JPO-SS, 1. 5. 1942.

77 Pismo Mihe Kreka Slobodanu Jovanoviću, 13. 8. 1942 [v katerem je Krek povzel Snojevo pisanje], v: Krizman, 1981, dok. 189, 343–344.

›Slovenska zaveza« ne bo dobila nobene opore. Toda, kako bi to povedali našim ljudem, da ne bi zapalili preveč ognja.«⁷⁸ Snoj je očitno imel drugačne namene; da je del nabranih finančnih sredstev nameraval nameniti Slovenski zavezi, je bila npr. po vojni prepričana tudi tajna politična policija UDV, oziroma tako izhaja iz Furlanovih odgovorov na povojnih zaslišanjih.⁷⁹ V novembru je Rogelj somišljeniku Antonu Zbašniku razlagal, da v domovini 80 % Slovencev podpira OF, obenem da so ameriški Slovenci vedno menili, da si Slovenci v »stari domovini« morajo sami izbrati obliko vladavine in zdaj so to tudi storili v obliki podpore partizanom. Zato se mu zdi prav, da jih ameriški Slovenci podprejo, istočasno pa ne morejo več priznavati kraljeve vlade, ker so ji Slovenci preko podpore OF izrekli nezaupnico.⁸⁰

V takem ozračju je 5. decembra 1942 v Clevelandu končno prišlo do pravega kongresa ameriških Slovencev. Udeležilo se ga je 528 delegatov iz vseh organizacij ameriških Slovencev in iz vseh političnih taborov. Kot predstavniki jugoslovanske kraljeve vlade so bili prisotni tudi Snoj, Furlan in veleposlanik Fotič, niso pa smeli aktivno sodelovati. Snoj se je tako moral sprijazniti, da bo politična akcija ameriških Slovencev potekala neodvisno od vlade. Resolucija kongresa je zahtevala Zedinjeno Slovenijo v okviru Jugoslavije, ki naj bo urejena na podlagi federacije, demokracije in socialnih uredb, ki bodo ščitile pred pomanjkanjem in škodo. Na kongresu so izvolili vodstvo omenjenega SANS, katerega predsednik je postal socialdemokrat Kristan; za prvo podpredsednico je bila izvoljena Marie Prisland, dolgoletna predsednica katoliško usmerjene Slovenske ženske zveze, drugi podpredsednik je postal liberalec Rogelj; za tajnika je bil, kot smo že omenili, imenovan pater Zakrajšek, Josip Zalar pa za blagajnika; pisatelj Adamič je dobil naziv častnega predsednika (Klemenčič, 1987, 214–215; prim. Torkar, 2012, 142, 151).

Mesec dni po kongresu je kralj razpustil vlado Jovanovića, ki je nato dobil nov mandat. V novi vladi ni bilo več prostora za Snoja, tako da je kot edini Slovenec v njej, in to ponovno kot podpredsednik in minister za gradnje, bil imenovan Krek.⁸¹ Med ameriški Slovenci je prav tedaj potekala razprava glede značaja partizanskega gibanja in 16. januarja 1943 je nekaj vodilnih poslalo telegram Ivanu Ribarju, uradnemu vodji AVNOJ, v katerem so ponudili pomoč partizanom v boju proti sovražnikom svobodne in združene Jugoslavije. Med podpisniki sta bila tudi Adamič in Rogelj (Klemenčič, 1987, 221). Slednji je v tistem času izjavil, da so si Slovenci izbrali OF, saj nočejo več monarhije, da imajo v skladu z načeli Atlantske listine to pravico ter da so si izbrali tako Slovenijo, ki je drugačna od tiste, ki jo želi Snoj.⁸² Zavzemanje Adamiča in Roglja za partizansko gibanje je naposled pripeljalo do dokončnega razcepa med ameriški Slovenci. Take in podobne jasne

78 ARS, SI AS 1931, šk. 579, XV/7, 8456, pismo Janka Roglja Borisu Furlanu, 23. 9. 1942.

79 ARS, SI AS 1931, šk. 580, a. e. XIV/3, 7498, Elaborat o osebah, ki so bile med okupacijo v emigraciji na zapadu; šk. 577, a. e. XVII/1, 9425, Zaslišanje Borisa Furlana, 20. 6. 1947.

80 ARS, SI AS 1590, šk. 1, a. e. V, pismo Janka Roglja Antonu Zbašniku, 10. 11. 1942.

81 Ukaz kralja Petra II., London 2. 1. 1943, v Krizman (1981, dok. 252, 509–510).

82 ARS, SI AS 1590, šk. 1, besedilo Zakaj smo brezbrizni.

opredelitve za Tita⁸³ so sprožile ostre kritike s strani nekaterih članov begunske vlade, s katerimi je nato Čok polemiziral.

Iz Snojevih spominov ni razviden njegov odziv na Adamičev govor na številčno zelo dobro obiskanem zboru ameriških Slovencev 14. novembra 1943 v Clevelandu, ko ga je pisatelj v obširnem izvajanju večkrat kritiziral (čeprav je Snoj že pred šestimi meseci zapustil ZDA). Označil ga je, da je nesrečen in neumen; da se je kljub Adamičevim poskusom postavil proti partizanom, ker da je raje poslušal Kreka in da je celo delal to, kar je bilo Fotiću všeč⁸⁴ – glede tega pa nimamo pravega odgovora, in sicer ali je Adamiča v svojem govoru zaneslo ali pa je uvidel, da je Snoj vendarle (začasno) sprejel omenjeni Krekov pragmatizem, da je kljub vsemu treba ohraniti dobre odnose s Fotićem.

Vprašanje prejetih poročil iz domovine

Snoj je prejemal veliko vesti iz Slovenije, glede vprašanja o tem, da so najprej dosegle Kreka, ki je nato z njimi upravljal, pa je v svojih spominih pojasnil na naslednji način: »Ko smo v Jeruzalemu ustanovili Slovenski narodni svet in predno smo odšli vsak v svojo smer, smo se dogovorili, da bomo vse zveze z domovino vzdrževali le preko dr. Kreka.« (Snoj, 1998/35: 1. 6. 1998, 6). Po njegovi interpretaciji je torej Krek imel med politiki SLS v emigraciji monopol pri komuniciranju, se pravi nad odločilnim elementom povezav z zasedeno Jugoslavijo. Tudi na Nagodetovem procesu je trdil, da mu je poročila posredoval Krek,⁸⁵ a očitno mu jih je vsaj nekatera pošiljal tudi Kuhar. Nato jih je Snoj posredoval dalje, to pa selekcionirano in torej ne vsega.

Glede tega je zanimiv naslednji izsek iz Furlanovega pisma septembra 1942 sovjetskemu veleposlaniku v New Yorku Fidukinu:

*Poročila iz Slovenije prejema edinole dr. Krek v Londonu preko kanalov Vatikana od zastopnikov katoliške stranke v Sloveniji. Ta poročila so enostranska, cenzurirana v Vatikanu in potem še v Londonu, preden jih dr. Krek pošlje min. Snoju v Ameriko. Od tega prejemam nekatera poročila jaz, toda zdaleka ne vsa [...]. Menim, da ima dr. Krek in jugosl. vlada še en vir obveščanja preko Švice in sicer potom Generalnega konzulata v Zuerichu in preko g. Misleja, Slovenca, ki je bil uradnik pri Društvu narodov. Bojim se, da so tudi poslednja poročila enostranska.*⁸⁶

Da so nad informacijami o Sloveniji, ki jih je Krek prejemal in nato prepošiljal Snoju, predhodno skrbno »bdeli« v Vatikanu, je bil prepričan tudi Kosanović, kar

83 Npr. pismo Udruženja jugoslavenskih novinarja, London, 28. 9. 1943, v Petranović (1981, dok. 116, 217–224).

84 Prepis Adamičevega govora, 14. 11. 1943, v Adamič (1983, 112–120).

85 Prepis devetega dne obravnave, 9. 8. 1947, v Adamič (1983, 112–120).

86 ARS, SI AS 1931, šk. 577, a. e. XVII/5, 9646, pismo Borisa Furlana sovjetskemu konzulu v New Yorku, 9. 9. 1942; prepis v Jeraj in Melik (2015, 941).

je marca 1943 sporočil službi OSS.⁸⁷ Če se vrnemo k Furlanu, ugotavljamo, da je trdil, kako je Snój prejemal poročila od Kreka, slednji pa preko Vatikana ter zelo verjetno tudi preko Vladimirja Mislja v Švici.

Podobno je trdil Snój v svojih spominih, a obenem dodal, da je pošta med ZDA in Londonom potekala večkrat z zamudo. Najhitreje in najbolj zanesljivo je s Krekom komuniciral preko diplomatske pošte v ameriški prestolnici podpredsednika britanske vlade Clementa Attleea, ki je bil glede tega zelo kooperativen. Se pa je po svoje tudi sam Snój pritoževal, da ni prejel čisto vseh poročil, ki so mu jih nekateri poslali iz Slovenije (Snój, 1998/35: 1. 6. 1998, 6; Snój, 1998/36: 2. 6. 1998, 6). Furlan je na povojnih zaslišanjih pred UDBO izrazil svoje prepričanje, da Snój ni imel neposredne zveze z domovino, čeprav si je to želel.⁸⁸ Vsekakor jih je bilo dovolj, da si je lahko ustvaril dokaj natančno sliko dogajanja, kar je razvidno iz njegovega dnevnika, ki ga je kasneje pisal v Londonu v letih 1943 in 1944.

Da Snój vseh poročil ni posredoval Furlanu, je slednji januarja 1943 razlagal tudi Rudolfu,⁸⁹ ki je bil med vojno večinoma v Kairu. Nekatera druga pa, kaže, kot da bi jih prejel slučajno (nato jih je Furlan posredoval dalje, npr. britanski ambasadi v Washingtonu).⁹⁰ Vsaj delni odgovor na to, kako je prišlo do takih »slučajev«, dobimo iz sodnih spisov t. i. Nagodetovega procesa avgusta 1947, ko je med drugim prišlo na dan, da je Snój sumil svojo tajnico v New Yorku, Olgo Marn, da je pač pisma, ki jih je on prejemal od Kreka in Kuharja, skrivaj izročala Furlanu.⁹¹ V primeru, da je bil sum osnovan (Furlan je sicer v okviru prošenj za pomilostitev konec avgusta 1947 zanikal, da bi Snoju kradel pisma⁹²), lahko rečemo, da so bili korektni odnosi med Snojem in Furlanom bolj navidezni.

Zelo verjetno je Snój selektivnost pri posredovanju poročil uporabil tudi do drugih vodilnih Slovencev v ZDA, razen, kot se je sam spominjal (Snój, 1998/35: 1. 6. 1998, 6), do Adamiča (tega sicer ne moremo potrditi), slednji pa je nekatera izročil Furlanu.⁹³ Kaže, da se je Snój še najbolj zanesel na Cankarja. Preko medsebojne izmenjave pisem sta kar pogosto skupaj presojala trenutne razmere, povezane s Snojevim delom med ameriški Slovenci, kot tudi širše, o čemer podrobno piše

87 NARA, RG 226, E 92, B 222, F 14, Office of Strategic Services, DeWitt C. Poole to Gregory Thomas, 1. 3. 1943.

88 ARS, SI AS 1931, šk. 577, a. e. XVII/1, 9420, Zaslišanje Borisa Furlana, 19. 6. 1947.

89 ARS, SI AS 1931, šk. 578, a. e. XVI/1, 8757–8758, pismo Borisa Furlana Ivanu Rudolfu, New York, 25. 1. 1943, v angleškem izvirniku in slovenskem (ne ravno preciznem) prevodu; prepis prevoda v Jeraj in Melik (2015, 934–935); prim. ARS, SI AS 1931, šk. 577, a. e. XVII/7, 9919, pismo Borisa Furlana Josipu Vidmarju, [nedatirano, iz zapora, po obsodbi]; prim. tudi prepis nadaljevanja razprave na sodišču, petega dne, 2. 8. 1947, v Jeraj in Melik (2015, 535).

90 ARS, SI AS 1931, šk. 578, a. e. XVI/1, 8786–8786, 8790, pismo Borisa Furlana Donaldu J. Hallu iz britanske ambasade v Washingtonu, New York, 29. 4. 1943, v angleškem izvirniku in slovenskem prevodu; kopija izvirnika tudi v: šk. 577, a. e. XVII/5, 9716; prepis prevoda v Jeraj in Melik (2015, 936).

91 Prepisi sedmega in osmega dne obravnave, 7. in 8. 8. 1947, ter sodbe, 12. 8. 1947, v Jeraj in Melik (2015, 579, 665, 775).

92 ARS, SI AS 1931, šk. 577, a. e. XVII/7, 9943, pismo Borisa Furlana, naslovljeno na »Velečenjeni gospod minister«, 23. 8. 1947.

93 ARS, SI AS 1931, šk. 577, a. e. XVII/1, 9420, Zaslišanje Borisa Furlana, 19. 6. 1947; prim. a. e. XVII/2, 9437, Zaslišanje Borisa Furlana, 21. 6. 1947.

zgodovinar Andrej Rahten (2009); glede na kontekst se vsekakor moramo vprašati, ali je tudi Cankarju res posredoval vse (pomembnejše) informacije. Snoj je seveda poročila in druga gradiva pošiljal Kreku v London, čeprav je očitno tudi tu prihajalo do zamud, o katerih pa še nimamo pravega odgovora.⁹⁴ Posebno vprašanje je Snojevo posredovanje poročil in informacij pripadnikom ameriške obveščevalne službe OSS, kar bomo predstavili na koncu našega članka.

Na tem mestu lahko omenimo tudi naslednjo Snojevo ugotovitev glede komuniciranja slovenskih predstavnikov v okviru jugoslovanskih begunskih vlad, in sicer:

Dogodki v domovini so se hitro razvijali, tako so bila poročila, ki so dospela v London, že zelo zastarela. Ko sta Krek in Kuhar – poleg Kreka je pozneje pisal pisma v domovino tudi Kuhar – reagirala in odgovarjala na sprejeto pošto, je bil položaj doma v resnici že popolnoma drugačen. Dr. Krek ni imel torej nikoli možnosti vodstva in usmerjevanja, ampak je moral sprejemati že gotova dejstva. (Snoj, 1998/36: 2. 6. 1998, 6; prim. Snoj, 1998/32: 28. 5. 1998, 56)

Torej ključna in hkrati tragična realnost glede nemoči politikov v emigraciji, da bi sploh vplivali na domače razmere. To je po vsej verjetnosti veljalo za prvi dve leti, pozneje so se namreč komunikacijske linije med zasedeno Slovenijo in Krekom povečale, ko tudi zelo verjetno ni prihajalo do večjih zamud – Krek je namreč s prihodom prve britanske misije v Slovenijo sredi marca 1943 pridobil novo zvezo (in morda več kot eno) (Bajc, 2002, 292–294). Nimamo podatkov, ali je bil o njej Snoj na tekočem, kar velja tudi glede drugih »kanalov«, ki pa jih je Krek očitno poznal, saj so že v prvem obdobju okupacije nekateri iz liberalnega tabora (zlasti Janko Mačkovšek preko »vmesne švicarske postaje« omenjenega Misleja) pošiljali poročila v tujino, obenem so v emigraciji od druge polovice 1942 nekateri posamezniki prejeli – očitno selekcionirane – informacije s strani Anglo-Američanov; ko je nato na začetku leta 1944 Krek kot jugoslovanski predstavnik v zavezniški komisiji za Sredozemlje odšel v Rim, so se njegove možnosti vzdrževanja stikov z domovino še povečale, a tedaj ne moremo več govoriti, da je imel nad njimi monopol.

Lahko torej rečemo, da je Krekovo in torej tudi Snojevo ter nekaterih drugih Slovencev v prvem obdobju emigracije (in torej v času Snojevega delovanja v ZDA) poznavanje domačih razmer slonelo na poročilih, ki so bila večkrat »zastarela«, a ne samo. Snoj je namreč v svojih spominih kritičen tudi v zvezi s »kvaliteto« prejetih informacij iz okupirane domovine: zanj so bile prejete vesti enostranske,

94 Lahko navedemo naslednji primer: Snoj je novembra 1942 poslal pripadniku OSS kopijo knjižice italijanskega antifašista Gaetana Salveminija, *Racial Minorities Under Fascism in Italy* (izšla je v Chicagu leta 1934) (NARA, E 106, B 13, F 60, Franc Snoj to H. Gregory Thomas, 21. 11. 1942), ki je bila zelo kritična do fašistične zatiralne politike v Julijski krajini in torej primerna za protiitalijansko propagando, Krek pa ravno tako britanskemu zunanjemu ministrstvu, a šele julija naslednje leto (TNA FO 371/37320 R 6601/6601/22). Očitno je, da je Kreku kopijo knjižice poslal Snoj, a pravega odgovora za tako zamudno Krekovo dostavo Britancem nimamo.

samo iz katoliških krogov, ko pa sta dva izmed vodilnih SLS, Ahčin in Avsenek, zbežala iz Slovenije v Rim (prvi na začetku leta 1942, drugi pa jeseni naslednjega leta), so vsa poročila prihajala le od Miloša Stareta, tako pa je bil Krek »povezan s skrajnim desnim krilom stranke, kateremu je tudi sam pripadal. Posledica je bila, da so bila vsa poročila temu primerno obarvana« (Snoj, 1998/35: 1. 6. 1998, 6). Dodatno vprašanje pa je, ali so vsebovala zanesljive informacije in ne le samo enostransko interpretacijo.

Na tem mestu lahko omenimo naslednji primer. Med Furlanovimi papirji se nahaja poročilo, natisnjeno na intestiranem papirju Franca Snoja, ki glede Primorske navaja:

Tajna organizacija je pridno na delu. Ta organizacija obstoja že polnih 20 let. V prvi polovici novembra 1941 se je vršil v Trstu proces proti 71 Slovincu ki so bili člani te organizacije pa so jih italijanske oblasti izsledile. Ustreljenih je bilo 6 ljudi, 31 obsojenih vsak po 25 let ječe ostali pa na manjše kazni vendar nihče izpod 5 let ječe.⁹⁵

Podatki se očitno nanašajo na drugi tržaški proces iz konca leta 1941, a so mladodane vsi zgrešeni. Vemo namreč, da niso bili na procesu le pripadniki *tajne organizacije* (ki jo danes poznamo s kratico TIGR), saj je bilo teh 12, poleg njih je bilo še 22 t. i. intelektualcev in 26 komunistov – deloma so sodelovali, a ne moremo govoriti, da so vsi pripadali eni sami organizaciji; proces se ni odvijal v prvi polovici novembra, ampak med 2. in 14. decembrom in to res proti 71 obtožencem, vendar je enajstim uspelo, da jih niso zajeli – pred sodiščem je skratka bilo »le« 60 obtožencev; ni bilo ustreljenih 6 oseb, saj je sodišče izreklo 9 smrtnih obsodb, od katerih je nato kralj štiri pomilostil na dosmrtno ječo (pet jih je bilo torej ustreljenih, in sicer 15. decembra), 23 jih je bilo obsojenih na 30 let zavora, drugi na nižje, med temi pa nihče na 25 let, najnižja kazen je bila 6 let in ne 5 ter štirje so bili pomiloščeni (npr. Kacin Wohinz & Verginella, 2008). Odpirajo se nam torej dodatna vprašanja glede ažurnosti in informiranosti tistih protipartizanskih krogov, ki so pod okupacijo zbirali informacije, saj očitno – vsaj v tem primeru – pravih razmer niso dobro poznali; ali pa so želeli podatke prikrojiti oziroma zamolčati, v tem primeru, da so bili obtoženi in obsojeni tudi komunisti. Hkrati bi lahko sklepali, da vsaj v tedanjem času niso imeli dostopa do italijanskih časopisov, ki so bodisi na vsedržavni kot lokalni ravni sproti in zelo obsežno ter lahko rečemo tudi precizno poročali o poteku procesa in obsodbah.⁹⁶ Glede tega je bil pravzaprav Snoj v prednosti pred tistimi v domovini, saj je imel v ZDA na razpolago italijanski tisk. Furlan je namreč na povojnih zaslišanjih trdil, da mu je tedaj Snoj v New Yorku dal italijanske časopise,

95 ARS, SI AS 1931, šk. 577, a. e. XVII/5, 9684–9685, [poročilo iz predelov Slovenije pod italijansko in nemško okupacijo, glede Primorske in akcij slovenskih četnikov, nedatirano, verjetno konec 1941 ali na začetku 1942].

96 Številne izrezke, fotokopije ali prepise italijanskih časopisov dobimo v: OZE NŠK, OZ-S H 11, šk. 9, a. e. 47.

»ki so prinašali ves proces«. ⁹⁷ Ali je torej Snoj prejete informacije brez vsakršnega preverjanja le prepisal in prepošiljal dalje? Se je Furlan zavedal očitnih napak v omenjenem dokumentu? Vprašanj je še več – zgodovinarje še čaka natančna in neobremenjena analiza poročil, ki so med vojno dosegla politike v emigraciji (in obratno), kakor tudi morebitne posledice, če so bile prejete zgrešene informacije uporabljene v obveščanju Anglo-Američanov in v propagandi.

Snojevi stiki z ameriško obveščevalno službo OSS

Snoj je bil v svojih spominih bolj skop s podatki o službi OSS in o svojem sodelovanju z njo. Omenjal je, da je v ZDA spoznal Johna A. Blatnika, a da je izvedel, da je slednji v ameriški misiji (te je pošiljala OSS) šele decembra 1944 (Snoj, 1998/24: 19. 5. 1998, 7). Kot stotnik OSS je namreč Blatnik od 20. avgusta 1944 do 19. maja 1945 deloval med partizani na Hrvaškem in v Sloveniji (Blatnik, 1988). Snoj se je v ZDA tudi seznanil z bratoma Vuchinich, Wayneom in Alexandrom, ki ju je ocenjeval, da sta bila jugoslovansko usmerjena »in nam zelo naklonjena« (Snoj, 1998/28: 23. 5. 1998, 4). Oba, Američana srbske narodnosti, sta bila zelo sposobna analitika in strokovnjaka OSS za Jugoslavijo, za nekatere pa je bil Alexander tudi pretirano levičarsko usmerjen (Torkar, 2012, 27, 59, 161). Eden izmed bratov je Snoja konec marca 1943 tudi prosil, če v slovenščino prevede priročnik, ki je bil namenjen »ameriškim vojakom, ki bodo okupirali Slovenijo« (Snoj, 1998/34: 30. 5. 1998, 5). Za tako opcijo so se mnogi v protipartizanskem taboru »doma« in politiki SLS v emigraciji ogrevali zlasti od druge polovice 1944 in še bolj v letu 1945, iz Snojevih spominov pa kaže, da so Američani o njej začeli razmišljati vsaj dobro leto prej.

V spominih je tudi zapisal, da ga je sredi aprila Adamič predstavil Allanu Dullesu, ki je bil vključen v obveščevalno delovanje OSS in je odhajal v Švico. Želel je navezati stike s Slovenijo in zato Snoja prosil, kdo bi bil za to v Ljubljani primeren, hkrati mu je ponudil »da bi tako tudi meni lahko dostavljal poročila iz Slovenije.« Pri tem je Snoj dodal, kako so mu čez nekaj mesecev telefonirali iz Washingtona, da so prejeli sporočilo, da je Snojeva družina v Ljubljani živa in zdrava – kar smo že omenili. Bil je prepričan, da je v ozadju Dulles, ki je očitno vzpostavil zvezo z Ljubljano. »To je tudi edino sporočilo, ki sem ga sprejel od njega ali sploh po tej liniji.« Proti koncu leta ga je Dulles ponovno obiskal. Priznal mu je, da mu naslovi oseb v Ljubljani niso koristili, da pa ima kljub temu dobre zveze s Slovenijo. »Na Allena Dullesa sem pozabil«, je še zapisal Snoj (Snoj, 1998/20: 13. 5. 1998, 4). Dulles je od novembra 1942 do konca vojne vodil OSS izpostavo v Švici, enega izmed najpomembnejših medvojnih centrov ameriške obveščevalne službe v Evropi, po vojni pa je postal eden izmed vodilnih nove, *Central Intelligence Agency*, nekaj časa je bil celo njen direktor.

97 ARS, SI AS 1931, šk. 577, a. e. XVII/1, 9429, Zaslišanje Borisa Furlana, 20. 6. 1947; prim. a. e. XVII/2, 9491, Zaslišanje Borisa Furlana, 3. 7. 1947.

Ob upoštevanju virov OSS težko verjamemo, da bi Snoj res lahko pozabil. Bolj verjetna je razlaga, da je želel pozabiti, kajti tematika je bila preveč občutljiva in zanj tudi osebno zelo boleča, če ne celo nevarna, saj je bil med obsojenci na t. i. Nagodetovem procesi leta 1947, ko jim je bilo očitano predvsem pred-, med- in povojno »špijonsko« delovanje v korist zahodnih tajnih služb (npr. Jeraj & Melik, 2015, 109); za tedanje razmere eden izmed najhujših »grehov«.

V doslej najboljši analizi delovanja OSS med Slovenci, ki jo je sestavil Blaž Torkar, je razvidno, da je bil zanj tudi Snoj, podobno kot nekateri drugi (Čok, Adamič, Gabrovšek, Zakrajšek, Ambrožič, Cankar, Kristan, Rogelj, brata Anton in Joe Grdina ter še nekateri drugi, podobno lahko rečemo za Šubašića, Kosanovića in Josipa Smodlako), dobrodošel kot informator glede razmer v Sloveniji oziroma Jugoslaviji. Pri tem Torkar pravilno podčrta, da njega in druge ne moremo označiti za klasične agente ali zaupne tajne sodelavce. Službo OSS so večinoma informirali preko poročil, spomenic, brošur in drugih pobud (Torkar, 2012, 140–141). Torkar nato posebej o Snojevem sodelovanju z OSS zapiše, da je zanj deloval pod tajnim vzdevkom »Lambda«,⁹⁸ da je vzdrževal stike z vplivnimi funkcionarji službe, slednja ga je tudi nameravala izuriti in poslati v Jugoslavijo, a je nato ocenila, da ni primeren; sam Snoj pa je brez uspeha ponujal svojo pomoč pri iskanju primernih slovenskih kandidatov, ki bi jih OSS izurila v Kairu in Bariju (Torkar, 2012, 150–151).⁹⁹ Take kandidate bi, podobno kot britanske obveščevalne službe, v sklopu posebnih misij poslali v zasedeno Jugoslavijo.

Za tako nalogo verjetno res ni imel dovolj vojaških izkušenj, lahko pa rečemo, da mu koncept ni bil tuj. Ravno obratno – iz drugih podatkov namreč vemo, da se je tudi on (podobno kot Cankar, še najbolj pa Rudolf in Čok) zavedal pomembnosti posebnih vojaških skupin, ki bi jih zavezniki izurili in uporabili v Jugoslaviji, in sicer v okviru neke primorske legije, ki bi pred zavezniki legitimirala boj za Primorsko. V zvezi s tem je Snoj marca 1942 poudarjal velik pomen zbiranja primernih kandidatov v ZDA, medtem ko bi Cankar lahko pripomogel pri zbiranju v Argentini, kajti zbiranja so se lotili tudi »konkurenčni« italijanski protifašisti. Cankar se je z njim povsem strinjal (Bajc, 2002, 72; prim. Rahten, 2009, 112; Torkar & Bajc, 2020, 167–168). Kot vemo se je Rudolf na Bližnjem vzhodu že spomladi 1941 zelo uspešno aktiviral pri novačenju za jugoslovansko vojsko v emigraciji, poskusi drugih pa so bili neuspešni.

Analiza primarnih virov ameriškega izvora nam pokaže, da je Snoj v letu 1942 pa vse do konca svojega postanka v ZDA maja 1943 predstavnikom OSS pošiljal razne publikacije, gradiva Jugoslovanskega informativnega centra, a obenem v angleščino prevedene članke in vesti o težki situaciji Slovencev pod okupacijo, ki mu jih je Krek pošiljal, predloge, kako bi lahko pomagali nekomunističnemu

98 Potrdilo o vzdevku v: NARA, RG 226, E 210, B 521, F, 1, Ustravic, London, to Office of Strategic Services, 17. 6. 1943.

99 Glede pretekle ideje, da bi OSS uporabila Snoja v severni Afriki ali Egiptu: NARA, RG 226, E 92, B 218, F 31 (enako v F 62 in E 106, B 14, F 61), H. Gregory Thomas to Lanning Macfarland: Memorandum, 19. 1. 1943.

odporništvu v Sloveniji v povezavi z Mihailovićem, poročila o nasilju partizanov, informacije o razmerah po drugih krajih Jugoslavije, pa zemljevide, besedila italijanskih antifašistov v ZDA, prevode ukazov italijanskih in nemških okupatorjev, informacije o nekaterih posameznikih (med temi novembra 1942 o omenjenem Blatniku) ipd. Skratka, veliko informacij, bodisi iz odprtih virov kot tudi zaupne narave. Nenazadnje je bilo v nekaterih Snojevih sporočilih omenjeno vprašanje bodoče razmejitve, čeprav ne ravno pogosto.¹⁰⁰ Nekaj poročil je oktobra 1942 osebno poslal Dullesu, ko je bil slednji še v New Yorku.¹⁰¹ Snojeve informacije so očitno preko OSS prejemale tudi britanski obveščevalni krogi v ZDA in zanje so se jeseni 1942 začeli zanimati tudi v okviru SOE v Kairu,¹⁰² tedaj najpomembnejše izpostave Britancev glede delovanja v zasedeni Jugoslaviji. S pripadniki OSS se je tudi večkrat pogovarjal in glede tega Dušan Biber piše, da je v letih 1942 in 1943 vsakič dosledno zastopal obnovo Kraljevine Jugoslavije in ni omenjal kakega posebnega položaja Slovenije v njej (Biber, 1995, 264).

Snoja so v OSS decembra 1942 ocenjevali, da je »klerikalec«, da v New Yorku predstavlja slovenske interese v begunski vladi, da po eni strani priznava, da slovensko partizansko gibanje ne sestavljajo samo komunisti, a po drugi, da so slednji prevladujoči in zato opozarja na nevarnost boljševizacije Jugoslavije; o Mihailoviću ponavlja uradno stališče begunske vlade, da pač skuša v pričakovanju prihoda enot Združenih narodov ohraniti svoj vojaški potencial; Snój se obenem trudi za enotno Jugoslavijo.¹⁰³ Pozorno so tudi sledili njegovim zapisom v medijih.¹⁰⁴ Kot razlaga

100 V virih OSS je več primerov korespondence s kopijami raznih dokumentov, ki jih je Snój dostavljal (NARA, RG 226, E 92, B 135, F 7, Franc Snój to D. C. Poole, 8. 10. 1942; B 149, F 34, Office of Strategic Services, H. Gregory Thomas to Lanning Macfarland: Memorandum, 11. 11. 1942; B 190, F 26, H. Gregory Thomas to Lanning Macfarland [nedatirano, prevod poročila, ki je bilo poslano Snóju iz Švice, 30. 6. 1942]; B 198, F 22, H. Gregory Thomas to Lanning Macfarland: Italian and Yugoslav Relations, 4. 1. 1943; B 222, F 15, Office of Strategic Services, H. Gregory Thomas to Lanning Macfarland, 29. 1. 1943; B 239, F 60, Office of Strategic Services, H. Gregory Thomas to Lanning Macfarland, 6. 2. 1943; B 242, F 13, Franc Snój to Gregory Thomas, 2. 2. 1943; E 106, B 10, F 52, H. Gregory Thomas to F. L. Belin, 26. 10. 1942; H. Gregory Thomas to Lanning Macfarland, 11. 11. 1942; B 11, F 55, Franc Snój to Bernard Yarrow, 18. 5. 1943; Bernard Yarrow to Florimond Duke, 9. 4. 1943; Franc Snój to H. Gregory Thomas, 1. 4. 1943; B 13, F 59, H. Gregory Thomas to Lanning Macfarland, 21. 12. 1942; F 60, H. Gregory Thomas to Lanning Macfarland, 4. 1. 1942; H. Gregory Thomas to Lanning Macfarland, 5. 1. 1942; H. Gregory Thomas to Franc Snój, 9. 1. 1942; H. Gregory Thomas to Lanning Macfarland, 9. 1. 1942; Franc Snój to H. Gregory Thomas, 21. 11. 1942; H. Gregory Thomas to Franc Snój, 21. 11. 1942; H. Gregory Thomas to Lanning Macfarland, 24. 11. 1942; Franc Snój to H. Gregory Thomas, 27. 11. 1942; H. Gregory Thomas to Franc Snój, 28. 11. 1942; H. Gregory Thomas to Lanning Macfarland, 21. 12. 1942; Franc Snój to H. Gregory Thomas, 30. 12. 1942, ko prepošilja kopijo Furlanove knjižice, *Fighting Yugoslavia*; E 190, B 171, F 1274, kopija za Clissoldove knjižice za OSS, *The Slovenes Want to Live*).

101 NARA, RG 226, E 106, B 10, E 52, Franc Snój to Allen Dulles, 8. 10. 1942; F 53, Franc Snój to Allen Dulles, 28. 10. 1942.

102 TNA WO 202/158, 21A, Cairo to London (No. 861), 3. 9. 1942; 23A, London Report No. SO/51, 23. 9. 1942; 23B, [nekaj poročil in prepisanih dokumentov iz zasedene Slovenije].

103 NARA, RG 226, E 106, B 13, F 60, Office of Strategic Services, Foreign Nationalities Branch: Yugoslav Politics in the United States (B-16), 21. 12. 1942.

104 NARA, RG 226, E 106, B 13, F 60, H. Gregory Thomas to Lanning Macfarland, 8. 12. 1942.

Torkar (2012, 140), je OSS spremljala njegovo delovanje, kot tudi drugih vodilnih jugoslovanskih politikov.

Kljub temu, da je kot omenjeno prepošiljal Američanom poročila iz domovine, ki so prihajala z veliko zamudo, so bili v sami službi z njim več kot zadovoljni. Januarja 1943 so ga npr. imenovali »naš dobri prijatelj« (*our good friend*),¹⁰⁵ 13. naslednji mesec pa so zapisali: »Pošilja nam veliko informacij, mi pa želimo storiti vse, kar je v naši moči, da bi izpolnili njegove želje.« Tedaj so bile Snojeve želje radijske oddaje za Slovence pod okupacijo, v okviru ameriškega odseka za vojno propagando, *Office of War Information*. Tedaj so bili v OSS posebej zainteresirani za take oddaje, ki bi bile namenjene Slovencem pod Italijo,¹⁰⁶ očitno ker je postajal vedno bolj aktualen njen izstop iz vojne. Snój je nekaj dni pred tem opozoril, da je dotedanja ameriška radijska propaganda zgrešena, saj je prezrla trud in vojaške napore Slovencev in Jugoslovancev v boju proti italijanskemu fašizmu in glede pravičnih jugoslovanskih mejnih zahtev do Italije. Nadaljevanje take politike bi obenem lahko potisnila slovanske narode v rusko naročje, saj je po Balkanu komunistična propaganda zelo prisotna.¹⁰⁷ Bila je to preroška napoved Snoja. Medtem je znano, da se ameriška propaganda ni niti v prihodnje postavila v prid jugoslovanskim zahtevam.

Naslednji mesec se je Snój srečal z direktorjem OSS, generalom Williamom Donovanom. Obljubil mu je memorandum na temo radijskih oddaj, Donovan pa je s svoje strani obljubil, da bo preko Dullesa pošiljal informacije o Sloveniji, pri čemer je Snój zagotavljal, da bo z njimi ravnal strogo zaupno.¹⁰⁸ Torkar piše (2012, 151), da še ni pojasnjeno, ali jih je Snój dejansko prejemal, smo pa že omenili, da je oktobra 1942 sam nekaj gradiva poslal Dullesu.

Kot Adamič (Torkar, 2012, 148) se je tudi Snój 5. aprila 1943 neposredno pisno zavzel pri Donovanu in pri drugih funkcionarjih OSS za prepoved izida »pročetniške« knjige *My Brothers Chetniks* avtorice Ruth Mitchell. Po njegovem mnenju je bila napisana v velikosrbskem duhu in kot takšna nastrojena proti obnovi Jugoslavije, kar je po mnenju Snoja sočasno škodilo zavezniškim vojnim naporom v vojni proti Hitlerju in njegovim zaveznikom.¹⁰⁹ Mitchelljeva je namreč v ameriški javnosti veljala za veliko zagovornico velikosrbskega programa, ki je javno nastopala proti Hrvatom (Rahten, 2009, 160). Snojeva (in očitno tudi Adamičeva) pobuda pri Američanih ni naletela na plodna tla, saj so mu odgovorili, da prepoved izida ne bi bila v skladu z njihovo tradicijo svobode tiska.¹¹⁰

105 NARA, RG 226, E 92, B 218, F 62, Office of Strategic Services, H. Gregory Thomas to Lanning Macfarland, 19. 1. 1943.

106 NARA, RG 226, E 92, B, 242, F 13, William J. Griffin to Lanning Macfarland: Radio Propaganda, 13. 2. 1943.

107 NARA, RG 226, E 92, B 242, F 13, Franc Snój to Gregory Thomas, 2. 2. 1943.

108 NARA, RG 226, E 92, B 218, F 31 (enako v F 62), Franc Snój to William Donovan, 19. 3. 1943.

109 NARA, RG 226, E 92, B 293, F 60 (enako v B 269, F 30 in E 106, B 11, F 55), Franc Snój to William Donovan, 5. 4. 1943; Franc Snój to Gregory Thomas, 5. 5. 1943; prim. Office of Strategic Services, H. Gregory Thomas to William Donovan, 7. 4. 1943.

110 NARA, RG 226, E 92, B 293, F 60 (enako v E 106, B 11, F 55), [William Donovan] to Franc Snój (Draft).

Čeprav je Kosanović, kot smo že omenili, pripadnike OSS marca 1943 opozoril, da so Snojeva poročila iz Slovenije pod vplivom Vatikana, so v ameriški službi ohranjali dobro mnenje o njem. Ko je Snoj maja 1943 odšel v London, so tako ponovno poudarili, da so bile njegove informacije koristne (*real value*), so pa bili pripadniki ameriške službe v New Yorku že tedaj v tesnih stikih z njegovim naslednikom, se pravi Gabrovškom,¹¹¹ kar bo treba posebej proučiti. Da so bili zadovoljni priča tudi priporočilo konec meseca sodelavcem OSS v Veliki Britaniji, naj tudi tu vzpostavijo stik s Snojem, da se bo uspešno sodelovanje nadaljevalo.¹¹² Ali se je res, bo treba dalje »brskati« po arhivih.

EPILOG: OD ODHODA IZ ZDA DO POVOJNE OBSODBE

Snoj je v svojih spominih zapisal, da ga je Krek na začetku februarja 1943 pozval, naj pride v London, da pa sta ga začasno Cankar in Furlan uspela prepričati, naj odhod iz ZDA odloži. Kot pravi razlog za svoj odhod v britansko prestolnico je nato navedel, da so to bile novice o ustanovitvi vaških straž, ki so zelo negativno vplivale na kredibilnost politikov SLS v emigraciji in na sploh. Snoj je tedaj upal, da bo glede tega v Veliki Britaniji koristnejši. Pred odhodom je za delovanje v Ameriki še uvedel strankarskega kolega, Gabrovška (Snoj, 1998/33: 29. 5. 1998, 4; Snoj, 1998/36: 2. 6. 1998, 6; prim. Snoj, 1998/32: 28. 5. 1998, 56), ki je bil nekakšna »zamenjava« zanj. Krek in Cankar sta npr. menila, da mora Snoja v ZDA nekdo nadomestiti kot predstavnik SLS in Slovencev.¹¹³ K temu lahko dodamo, da je bil do tedaj Gabrovšek v Londonu manj aktiven, saj so bili njegovi stiki s politiki SLS redki, zato pa ni imel jasne predstave o tamkajšnjem političnem dogajanju (Arnež, 1997, 55). Primarni viri nam nato pokažejo, kako je 8. maja Snoj razlagal Cankarju, da ga je Krek (ponovno) prosil, naj čim prej pride v London;¹¹⁴ verjetno ga je za preselitev večkrat zaprosil in ga meseca maja končno prepričal. Snoj tako končnega političnega razcepa ameriških Slovencev ni doživel osebno.

Potovanje se je zavleklo. Snoj ni bil več minister in ni imel možnosti potovati z letalom, zato se je vkrcal na ladjo (Snoj, 1998/36: 2. 6. 1998, 6) in tako dospel v britansko prestolnico šele na začetku junija 1943. V naslednjem mesecu se je tu pojavil predlog, da bi se kralj in večina ministrov begunske vlade preselili v Kairo. Po eni strani se Britanci niso želeli še dalje ukvarjati s ponavljajočimi prepiri med srbskimi in hrvaškimi politiki, po drugi pa bi za vlado bilo bolje, če bi se v pričakovanju italijanskega poraza nahajala bliže domovini. Vprašanje odhoda na Bližnji vzhod je med jugoslovanskimi politiki povzročilo nova razhajanja, tako da

111 NARA, RG 226, E 92, B 218, F 31 (enako v F 62), John C. Hughes to Francis Miller: Memorandum, 28. 5. 1943.

112 NARA, RG 226, E 190, B 171, F 1274 (enako v B 205, F 47), John C. Hughes to David Bruce: Dr. Franc Snoj, 28. 5. 1943; E 92, B 218, F 31 (enako v F 62), John C. Hughes to Francis Miller, 1. 6. 1943; E 210, B 521, F Ivan Cok – Snoj, Office of Strategic Services to Ustravic, London, 1. 6. 1943.

113 ARS, SI AS 1660, šk. 6, a. e. I, mapa 7, telegram Izidorja Cankarja Mihi Kreku, 1. 4. 1943. Gabrovšek je nato v ZDA veliko objavljaj v časopisih, še največ v *Ameriški domovini* (Arnež, 2002, 367).

114 ARS, SI AS 1660, šk. 6, a. e. I, mapa 7, telegram Franca Snoja Izidorju Cankarju, 8. 5. 1943.

so morali poseči Britanci.¹¹⁵ Avgusta še ni bilo povsem jasno, koliko Slovencev bo odšlo, pri čemer se je Krek odločil ostati v centru dogajanja v Londonu, v Kairo pa naj bi šel Snoj, da bi SLS tam imela svojega človeka.¹¹⁶ Iz Londona so končno 14. septembra na Bližnji vzhod odpotovali kralj, vlada in skupina uradnikov,¹¹⁷ a med njimi ni bilo Snoja, ki je tako ostal v Londonu skoraj 15 mesecev.

V ospredje njegovega političnega delovanja so tedaj stopila druga politična vprašanja, zato se ni več ukvarjal s političnim dogajanjem med ameriškimi Slovenci. Na eni strani se je še dalje ponavljala neodločenost srbskih krogov v vladi glede uradne predložitve mejnih zahtev zaveznikom, saj je postajalo vedno bolj aktualno, da bo Italija izstopila iz vojne in bi jugoslovanska stran lahko izrabila pravi trenutek. Tedaj je, po pisanju Janeza A. Arneža (2002, 319), Snoj odločno posegel. Ne vemo sicer, ali je bila samo njegova zasluga, da je kmalu za tem jugoslovanska vlada, 23. julija 1943, zaveznikom končno predložila svoje zahteve.¹¹⁸ V britanskem zunanjem ministrstvu so izpostavili, da je to res prvič, ko jih je jugoslovanska stran detaljno predložila, da pa jih seveda ne bodo sprejeli.¹¹⁹

Po drugi strani je tudi za Snoja postajal vedno bolj aktualen težki položaj SLS v domovini ter emigraciji in zlasti utemeljen strah, kakšne posledice bo na koncu vojne imela predvidena zmaga partizanov. Avgusta 1944 se je na podlagi presoje tedanjih vojaških in političnih razmer – in v nasprotju s Krekovimi pogledi – naposled odločil za priključitev partizanskemu gibanju v domovini, čeprav je nasprotoval komunistični revoluciji. Pred tem je iz mnogih njegovih besed razvidno, kateremu taboru se je prišteval, a je bil tudi dovolj samokritičen. V svojem dnevniku je uporabljal izraze kot npr., »naši doma kolaborirajo«.¹²⁰

Medtem ko je bil na poti v domovino, je Kuhar govoril po radiu BBC v podporo njegovi akciji. Govori naj bi potekali usklajeno s Snojevim prihodom v Slovenijo, vendar ga je Kuhar »prehitel«, ker se je Snojeva pot zavlekla. Rdeča nit Kuharjevih govorov 8., 10. in 11. septembra je bila, da ni prav, da se domobranci bojujejo na strani okupatorja, da naj ga zapustijo in naj ne ovirajo partizanov v njihovem boju. Kuhar je še povedal, da je Snoj odšel k OF in da se bo oglasil domobrancem in njihovim somišljenikom ter jih pozval naj poslušajo njegova navodila (Mlakar, 2003, 441–444). V protipartizanskem taboru je pobuda izvala veliko skepse, partizansko vodstvo pa Snoju ni dalo možnosti, da bi uresničil svoj cilj: poskusiti omiliti posledice političnega razkola, da bi se tako preprečilo povojne obračune.

Kot je razvidno iz znanih biografskih podatkov (Hudomalj, 2004; Jeraj & Melik, 2015), je ob koncu vojne postal minister za lokalni promet v Narodni vladi Slovenije, ki je bila imenovana 5. maja 1945 v Ajdovščini. Minister je ostal vse do

115 Prevod pisma Anthonya Edna Milošu Trifunoviću, London, 3. 8. 1943, v Petranović (1981, dok. 92, 196).

116 ARS, SI AS 1660, šk. 6, a. e. II, mapa 9, pismo Mihe Kreka Izidorju Cankarju, 14. 8. 1943.

117 Dopis Koste Pavlovića, šefa kabineta predsednika Ministrskega sveta, v Petranović (1981, dok. 114, 215).

118 Nota jugoslovanske begunske vlade, 23. 7. 1943, v Petranović (1981, dok. 86, 188–192).

119 TNA 371/37638A R 6770/2191/92, M. Milanović, Royal Yugoslav Embassy London, to Eden (P. No. 4192), 23. 7. 1943, in interni kometar Rose iz Foreign Officea, 27. 7. 1943.

120 ARS, SI AS 1562, šk. 1, a. e. 27, Snojev dnevnik, 1. 9. 1943.

pomladi 1946, ko je bilo njegovo ministrstvo ukinjeno. Prizadeval si je obenem za kompromis s komunisti glede bodočega političnega sistema ter sodeloval v poskusih organizacije opozicije, vendar pri tem s somišljeniki ni bil uspešen. Na koncu je avgusta 1947 pristal na zatožni klopi v sklopu t. i. Nagodetovega procesa, ko je bil obsojen na sedem let zapora s prisilnim delom in na izgubo političnih pravic za obdobje 3 let. Po 4 letih zapora, aprila 1951, je bil pogojno izpuščen. Vse do smrti aprila 1962 se ni več ukvarjal s politiko.

ZAKLJUČEK

Snoj se je v obdobju 1941–1943 držal osnovnih načel stranke SLS. Kot njeni drugi predstavniki si je namreč v okviru jugoslovanskih begunskih vlad, po navodilih vodilnega Kreka, prizadeval čim bolj informirati svetovno javnost o razmerah pod okupacijo in o mejnih zahtevah, ravno tako je poudarjal pomen kontinuitete jugoslovanske ideje, v okviru katere so Krek in somišljeniki videli največ možnosti za preživetje Slovencev in dosego svojih ciljev. Vztrajali so, kljub zavedanju, da v begunskih vladah ni bilo veliko posluha okoli mejnega vprašanja in da so spori med Srbi in Hrvati hudo načeli možnost obnovitve Jugoslavije. Krekova linija je bila pri tem še najbolj pragmatična, kar se je odražalo predvsem okoli (ne)podpore osrednjemu jugoslovanskemu predstavniku v ZDA in zagovorniku velikosrbskega koncepta Fotiću jeseni 1942. Tedaj se je Snoj sicer držal strankarske discipline, očitno pa mu ni uspelo oziroma ni bilo možno, da bi povsem izpolnil Krekova pričakovanja. Ne glede na razhajanja je pri Snoju in Kreku cilj ostajal enak – Združena Slovenija v demokratični, federativni Jugoslaviji in kljub nekaterim različnim političnim pogledom je Snoj vse do avgusta 1944, ko je odšel v Jugoslavijo k partizanom, lojalno sodeloval s Krekom.

Za Snojevo delovanje v ZDA so bila značilna številna razhajanja. Po eni strani je bilo zaradi srbsko-hrvaških sporov zelo otežkočeno, po drugi ni bilo prave sloge z nekaterimi slovenskimi politiki v emigraciji, ki so pripadali liberalnemu taboru. Še najbolj je bil v sporu s Čokom, nekoliko bolje pa je sodeloval s Furlanom, dokler se slednji ni odločil podpreti partizansko gibanje v domovini. Ne glede na različna stališča in spore lahko rečemo, da so imeli pred seboj enak narodni cilj, se pravi združitev vseh Slovencev, s tem pa povojno spremembo mej v korist Jugoslavije. Poleg ideoloških razlik so jih ločevali in zaznamovali različni pogledi na to, koga podpreti v Jugoslaviji.

V ZDA se je Snoj posebej angažiral v okviru jugoslovanskega informativnega centra, torej v propagandi. Obenem je veliko nagovarjal ameriške Slovence, da bi skupno nastopili v podporo »stari domovini«. V zvezi s tem lahko rečemo, da bi po njegovem mnenju enotni nastop moral biti v skladu s političnimi stališči SLS, sprejetimi spomladi 1941 v Palestini: zvestoba politiki Zedinjene Slovenije v okviru Jugoslavije, ki naj jo vodi član dinastije Karadjordjevičev; v tistem času je bil to seveda kralj Peter II. Poleg ideoloških razhajanj je prav (ne)podpora monarhiji sprožila največja trenja med Snojem in tistimi ameriškimi Slovenci, ki so

bili republikanci. Njegove napovedi so se tako deloma uresničile. Ameriški Slovenci so namreč, v poslanicah in resolucijah, ki so jih pošiljali bodisi ministrom begunske vlade bodisi visokim ameriškim predstavnikom, vsakič izražali zahtevo po Zedinjeni Sloveniji, različni pa so bili njihovi pogledi na povojno državno in politično ureditev. S pomočjo osebnih stikov z vplivnimi političnimi osebnostmi (v prvi vrsti s pisateljem Adamičem) je tudi Snoj prispeval, da je decembra 1942 vendarle prišlo do ustanovitve enotne organizacije ameriških Slovencev, SANS, ki pa je naposled z razliko od Snojevih pričakovanj, podprla Titovo gibanje. Glede tega lahko rečemo, da ni povsem izpolnil politične naloge, zaradi katere je bil poslan v ZDA.

Če želimo celostno razumeti in ovrednotiti medvojno Snojevo delovanje v ZDA ter na splošno predstavnikov SLS v emigraciji, moramo upoštevati tudi ključno vprašanje o njihovi informiranosti, kaj se pravzaprav dogaja v »stari domovini«. Glede tega kompleksnega vprašanja smo navedli najbolj relevantne podatke o Krekovem monopolu pri prejemanju ter razdeljevanju informacij drugim v emigraciji. Snoj jih je tudi prejemal, ni pa nato vsega preposlal drugim slovenskim politikom, ki so, kot on, delovali v ZDA (zlasti Furlanu). Iz številnih dokumentov lahko tudi sklepamo, da mu je po vsej verjetnosti v obdobju december 1941–maj 1943, ko je bil drugič v ZDA, uspelo razširiti spekter prejetih informacij in morda tudi informatorjev, na razpolago pa nimamo dovolj elementov, kdo vse je bil prejemnik, kot niti, ali je bil o tem Krek povsem na tekočem. Tudi glede tega bi potrebovali široko zastavljeno komparativno študijo.

Analiza virov nam ne nazadnje pokaže, da je bilo Snojevih stikov z ameriško obveščevalno službo kar veliko – znatno več, kot je sam zapisal v svojih spominih. OSS je bila z njim zadovoljna, saj ji je pošiljal veliko gradiva. Lahko si predstavljamo, da je Snoj tudi s pomočjo takih zvez poskušal lobirati pri ameriških oblasteh za slovenske vojne zahteve in cilje. Pojasniti bo treba, ali je tudi po odhodu iz ZDA še dalje sodeloval z OSS.

CONTRIBUTION TO THE BIOGRAPHY OF FRANCO SNOJ – AMERICAN YEARS, 1941–1943

Gorazd BAJC

University of Maribor, Faculty of Arts, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenia

e-mail: gorazd.bajc@um.si

Tomaž HVALA

Mestni Vrh 86, 2250 Ptuj, Slovenia

e-mail: tomaz.hvala@siol.net

Darko FRIŠ

University of Maribor, Faculty of Arts, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenia

e-mail: darko.fris@um.si

SUMMARY

During the Second World War, Franco Snaj, a politician of the Catholic Slovenian People's Party and minister in the Yugoslav government in exile, made efforts to win the sympathy of the American public for the political aims of the Yugoslav government in the United States during the period 1941–1943 (during his first visit in September 1941 and a second visit from December 1941 to May 1943). In particular, he sought to win the support of the large local immigrant community of American Slovenes and other Yugoslav emigrants for the Party's objectives, namely the unification of the entire Slovenian territory (the so-called United Slovenia programme) as an autonomous (federal) part of the restored Kingdom of Yugoslavia. Snaj encountered many obstacles: the Yugoslav idea was increasingly weakened by the conflicts between Serbs and Croats; republican ideas were strongly present among the American Slovenes who rejected the monarchy; the growing competitiveness of some political rivals of a liberal orientation, who were active in the wartime emigration (from the beginning Ivan Marija Čok, and later also Boris Furlan); the efforts of Italian anti-fascists (epitomised by Carlo Sforza), who were opposed to the change of the national border in favour of Yugoslavia. An additional problem was the different world-view definitions, which increased among the American Slovenes, after they had learned in autumn 1942 that Tito's partisans were fighting against the invaders in Yugoslavia, while the Yugoslav government in exile continued to support Mihailović's Chetniks. In the united organisation of American Slovenes to help the 'old homeland', the Slovene American National Council, which was formed in December 1942, they finally decided to support only the partisan movement, contrary to Snaj's expectations (which, however, led to a final split among American Slovenes). This was especially advocated by the well-known Slovene-American writer Louis Adamič – until then he and Snaj had worked together correctly. It can therefore be said that Snaj did not fully fulfil the political task, which he was sent to accomplish in the United States. He always tried to be loyal to the leaders of his

party, which was in exile led by Miha Krek, although it was obviously difficult for him to reconcile his actions with pragmatic choices, such as Krek's support for the Greater Serbia advocate Konstantin Fotić. In the United States, Snoj also had a lot of contact with the US intelligence service, the Office of Strategic Services, which was pleased with him because he sent them a lot of material. In this respect, Snoj (like some other individuals) cannot be described as a classic agent or a confidential undercover collaborator. One can imagine that he also tried to lobby the US authorities for Slovenian war demands and objectives through such connections.

Keywords: Franc Snoj, Yugoslav government in exile, Miha Krek, Slovenian People's Party, Louis Adamič, Slovenian American National Council, Office of Strategic Services, Konstantin Fotić

VIRI IN BIBLIOGRAFIJA

- Adamič, France (1983):** Spomini in pričevanja o življenju in delu Louisa Adamiča. Ljubljana, Prešernova družba.
- Amerikanski Slovenec.** Chicago, 1891–1998.
- Ameriška domovina.** Cleveland, 1919–2008.
- Arnež, Janez A. (ur.) (1997):** Gabrovškov dnevnik: 1941–1945. Ljubljana – Washington, Studia Slovenica.
- Arnež, Janez A. (2002):** SLS. Slovenska ljudska stranka / Slovenian People's Party 1941–1945. Ljubljana – Washington, Studia Slovenica.
- ARS, SI AS 1931** – Arhiv Republike Slovenije (ARS), Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije, 1918–2004 (fond SI AS 1931).
- ARS, SI AS 1562** – ARS, Snój Franc, 1943–1944 (fond SI AS 1562).
- ARS, SI AS 1590** – ARS, Rogelj Janko, 1941–1948 (fond SI AS 1590).
- ARS, SI AS 1660** – ARS, Cankar Izidor, 1899–1958 (fond SI AS 1660).
- Bajc, Gořazd (2000):** Zapletena razmerja. Ivan Čok Marija v mreži primorske usode. Koper, Društvo TIGR Primorske.
- Bajc, Gořazd (2002):** Iz nevidnega na plan. Slovenski primorski liberalni narodnjaki v emigraciji med drugo svetovno vojno in ozadje britanskih misij v Sloveniji. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko – Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije.
- Bajc, G. (2013):** Pogledi zahodnih zaveznikov na nasilje v Jugoslaviji med drugo svetovno vojno. Prispevki za novejšo zgodovino, 53, 1, 137–157.
- Bajc, Gořazd, Osojnik, Janez, Knez, Jon & Mateja Matjašič Friš (2020):** Prekmurško vprašanje do podpisa Trianonske pogodbe: britanski pogled. Studia Historica Slovenica, 20, 2, 487–523.
- Bajc, Gořazd, Herceg, Ane Marie & Kaja Mujdrica (2023):** Bazovica, glasilo Jugoslovanskega odbora iz Italije, in njen odnos do jugoslovanske kraljevine, 1941–1944. Studia Historica Slovenica, 23, 3, 703–737.
- Bazovica.** Kairo, 1941–1944.
- Biber, Dušan (ur.) (1988):** Louis Adamič v arhivih OSS. Borec, 40, 8–9, 675–692.
- Biber, Dušan (1991):** Okupacija in razkosanje Slovenije – Londonski odmevi 1941–42. V: Gestrin, Ferdo, Grafenauer, Bogo & Janko Pleterski (ur.): Slovenski upor. Oslobojilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 189–199.
- Biber, Dušan (1995):** Federalna državnost Slovenije v zavezniških dokumentih do maja 1945. V: Grafenauer, Bogo, Gestrin, Ferdo, Pleterski, Janko & Sergij Vilfan (ur.): Slovenci in država. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 261–267.
- Biber, Dušan (2000):** Dr. Ivan Marija Čok kot uslužbenec OSS. Prispevki za novejšo zgodovino, 40, 1, 231–238.
- Bizjak, Matjaž (2024):** Bitka za Skader, april 1941. Acta Histriae, 32, 1, 131–170.

- Brandes, Detlef (2003):** Exil v Londýně 1939–1943. Velká Británie a její spojenci Československo, Polsko a Jugoslávie mezi Mnichovem a Teheránem. Praha, Univerzita Karlova v Praze – Nakladatelství Karolinum.
- Blatnik, John A. (1988):** Poročilo o službovanju v Jugoslaviji (na Hrvaškem in v Sloveniji) od avgusta do septembra 1944 in od novembra 1944 do maja 1945. Borec, 40, 2, 196–211.
- Čepič, Zdenko, Guštin, Damijan & Nevenka Troha (2017):** Slovenija v vojni 1941–1945. Ljubljana, Modrijan.
- Friš, Darko (ur.) (1995):** Korespondenca Kazimirja Zakrajška, O.F.M. (1928–1958). Viri, 8. Ljubljana, Arhivsko društvo Slovenije.
- Friš, Darko (2001):** Ameriški Slovenci in leto 1941. Prispevki za novejšo zgodovino, 41, 2, 267–279.
- Furlan, Boris ([1942]):** Fighting Yugoslavia. The Struggle of the Slovenes. New York, Yugoslav Information Center.
- Furlan Seaton, Stasha (2016):** Vojna vse spremeni. Kako sta mlada Slovenka in njen oče preživela drugo svetovno vojno; o njunem značaju in pogumu. Ljubljana, Modrijan.
- Gačič, Aleksandra (2017):** Bogumil Vošnjak. Politik in diplomat. Ljubljana, Jutro.
- Gašparič, Jure (2017):** Slovenska ljudska stranka in njena organizacija (1890–1941). Prispevki za novejšo zgodovino, 57, 1, 25–49.
- Gašparič, Jure (2021):** Anton Korošec in padec vlade Milana Stojadinovića. O zarotah in zarotnikih. Studia Historica Slovenica, 21, 2, 363–398.
- Godeša, Bojan (1999):** Pobuda patra Kazimirja Zakrajška za ustanovitev samostojne slovenske države poleti 1941. Prispevki za novejšo zgodovino, 39, 2, 103–122.
- Godeša, Bojan (2001):** Boris Furlan in Osvobodilna fronta. V: Vodopivec, Peter (ur.): Usoda slovenskih demokratičnih izobražencev. Angela Vode in Boris Furlan, žrtvi Nagodetovega procesa. Ljubljana, Slovenska matica, 182–194.
- Godeša, Bojan (2006):** Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno. Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino.
- Godeša, Bojan (2011):** Čas odločitev. Katoliški tabor in začetek okupacije. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Hudomalj, Andrej (2004):** Ministrovanje ministra Franca Snoja. Arhivi, 27, 1, 121–130.
- Ivešič, Tomaž (2013):** Delovanje dr. Franca Kulovca na čelu SLS in ključni dogodki pred vojno. Časopis za zgodovino in narodopisje, 84 (n. v. 49), 1, 83–118.
- Jarman, Robert L. (ur.) (1997):** Yugoslavia. Political Diaries 1918–1965. Vol. 3: 1938–1948. Slough, Archive Editions.
- Jeraj, Mateja & Jelka Melik (ur.) (2015):** Kazenski proces proti Črtomirju Nagodetu in soobtoženim. Študija in prikaz procesa. Ljubljana, Arhiv Republike Slovenije.
- Kacin Wohinz, Milica & Marta Verginella (2008):** Primorski upor fašizmu 1920–1941. Ljubljana, Društvo Slovenska matica.

- Klemenčič, Matjaž (1987):** Ameriški Slovenci in NOB v Jugoslaviji. Naseljevanje, zemljepisna razprostranjenost in odnos ameriških Slovencev do stare domovine od sredine 19. stoletja do konca druge svetovne vojne. Maribor, Obzorja.
- Kosanović, Sava N. (1984):** Jugoslavija bila je osuđena na smrt. Smisao Moskovskog sporazuma. Zagreb – Beograd, Globus – Arhiv Jugoslavije.
- Krizman, Bogdan (ur.) (1981):** Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1941–1943: dokumenti. Beograd – Zagreb, Arhiv Jugoslavije – Globus.
- Kuhar, Alojzij (1998):** Beg iz Beograda aprila 1941. Ljubljana – Washington, Studia Slovenica.
- Marjanović, Jovan (1979):** Draža Mihailović između Britanaca i Nemaca. Knj. 1: Britanski ščitenik. Zagreb – Beograd, Globus – Narodna knjiga, Prosveta.
- Mrakar, Boris (1998):** Problem zahodne meje pri Slovencih 1941–1945 (protirevolucionarni tabor). *Acta Histriae*, 6, 311–324.
- Mrakar, Boris (2001):** K poročilu bana dr. Marka Natlačena o dogodkih v Sloveniji v prvih mesecih okupacije. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 41, 1, 117–120.
- Mrakar, Boris (2003):** Slovensko domobranstvo 1943–1945. Ustanovitev, organizacija, idejno ozadje. Ljubljana, Slovenska matica.
- NARA, RG 226** – National Archives and Records Administration, College Park, MD (NARA), Record Group 226: Office of Strategic Services (RG 226).
- Nećak, Dušan (1991):** Jugoslovanska begunska vlada in problem meja na Slovenskem (1941). V: Gestrin, Ferdo, Grafenauer, Bogo & Janko Pleterski (ur.): Slovenski upor. Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 201–213.
- OZE NŠK, OZ-S H 11** – Odsek za zgodovino in etnografijo Narodne in študijske knjižnice v Trstu (OZE NŠK), fond Drugi tržaški proces, 1941 (OZ-S H 11).
- Petranović, Branko (ur.) (1981):** Jugoslovenske vlade u izbeglištvu 1943–1945: dokumenti. Beograd – Zagreb, Arhiv Jugoslavije – Globus.
- Pirjevec, Jože (2007):** »Trst je naš!« Boj Slovencev za morje (1848–1954). Ljubljana, Nova revija.
- Podbersič, Renato (2023):** Četniki na Primorskem. Poskus ustanovitve četniške enote v Panovcu pri Gorici leta 1944. *Studia Historica Slovenica*, 23, 3, 739–770.
- Prosveta.** Chicago, 1908–.
- Rahten, Andrej (2009):** Izidor Cankar. Diplomatski dveh Jugoslavij. Mengeš, Ljubljana, Center za evropsko prihodnost – Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti.
- Rahten, Andrej (2023):** V prah strti prestol. Slovensko dožemanje habsburške dinastije v postimperialni dobi. Celje, Društvo Mohorjeva družba.
- Saje, Franček (1952):** Belogardizem (druga, dopolnjena izdaja). Ljubljana, Slovenski knjižni zavod.
- Slovenec.** Ljubljana, 1873–1945.
- Snoj, Franc (1998):** Spomini člana emigrantske vlade. Delo, podlistek (uvodni del in 36 nadaljevanj): 16. april–2. junij 1998.
- Šepić, Dragovan (1983):** Vlada Ivana Šubašića. Zagreb, Globus.

- Tchok [Čok], Ivan M. (1943):** The Problem of Trieste. Ridgefield, Slovenian American national council.
- TNA FO 371** – The National Archives, Kew-London, nekdanji Public Record Office (TNA), Foreign Office: Political Departments: General Correspondence, 1906–1966 (FO 371).
- TNA FO 536** –TNA, Foreign Office: Embassy and Legation, Yugoslavia (Formerly Croatia, Serbia and Slovenia): General Correspondence, 1919–1970 (FO 536).
- TNA HS 5** –TNA, Special Operations Executive: Balkans: Registered Files, 1938–1972 (HS 5).
- TNA WO 202** –TNA, War Office: British Military Missions in Liaison with Allied Forces; Military Headquarters Papers, Second World War, 1938–1952 (WO 202).
- Tomasevich, Jozo (1979):** Četnici u drugom svetskom ratu. Zagreb, SN Liber.
- Tomasevich, Jozo (2001):** War and Revolution in Yugoslavia, 1941–1945. Occupation and Collaboration. Stanford, Stanford University Press.
- Torkar, Blaž (2012):** Prikriti odpor. Ameriška obveščevalna služba na Slovenskem med drugo svetovno vojno. Celovec, Mohorjeva.
- Torkar, Blaž & Gorazd Bajc (2020):** Slovenci v vrstah britanskih komandosov. Acta Histriae, 28, 1, 161–184.
- Tranfaglia, Nicola & Giuseppe Casarrubea (ur.) (2004):** Come nasce la Repubblica, La mafia, il Vaticano e il neofascismo nei documenti americani e italiani, 1943/1947. Milano, Bompiani.
- Tranfaglia, Nicola, Casarrubea, Giuseppe & Mario José Cereghino (ur.) (2011):** La santissima trinità. Mafia, Vaticano e Servizi Segreti all’assalto dell’Italia 1943–1947. Milano, Bompiani.
- Vodušek Starič, Jera (ur.) (1994):** »Dosje« Mačkovšek. Viri 7. Ljubljana, Arhivsko društvo Slovenije.
- Vodušek, Starič, Jera (2001):** Boris Furlan: britanski agent ali zgolj povojna opozicija? V: Vodopivec, Peter (ur.): Usoda slovenskih demokratičnih izobražencev. Angela Vode in Boris Furlan, žrtvi Nagodetovega procesa. Ljubljana, Slovenska matica, 160–181.
- Weber, Tomaž, & Drago Novak (1998):** 20. stoletje v zgodovinskih virih, besedi in slikah. Zv. 5: Druga svetovna vojna v Sloveniji in Jugoslaviji (1941–1945). Ljubljana, DZS.
- Wheeler, Mark C. (1980):** Britain and the War for Yugoslavia 1940–1943. Boulder, East European Quaterly.
- [Žugel, Franc] Žu. F. (1987):** Ameriški Slovenci. V: Javornik, Marjan et al. (ur.): Enciklopedija Slovenije. Zv. 1: A–CA. Ljubljana, Mladinska knjiga, 58–62.